

Flugten over Øresund

Jødernes flugt fra Vedbæk og Skodsborg i efteråret 1943

*af Niels Friis-Hansen, Morten Meinert Jensen,
Christoffer Buster Reinhardt og Niels Peter Stilling*

2023 er 80-året for redningen af de danske jøder. Langt de fleste af de ca. 7.000 jøder, der måtte flygte fra Danmark i september-oktober 1943 kom via Øresund til Sverige. Fra Falster og Møn i syd til Gilleleje i nord etableredes flugtruter, og også fra Skodsborg og især Vedbæk blev jøder transporteret til Sverige i det dramatiske efterår 1943. I anledning af 80-året for flugten over Øresund rejses et monument ved Vedbæk Havn. I artiklen vil vi se nærmere på baggrunden for jødefølgelsen og med det tilgængelige materiale belyse hvorfra, hvor mange og hvem, der flygtede fra vor egn.

Artiklen er blevet til i et kollektivt samarbejde mellem tidl. ungdomsskoleleder i Søllerød/Rudersdal, Niels Friis-Hansen (f. 1948), arkivar på Historisk Arkiv for Rudersdal Kommune, Morten Meinert Jensen (f. 1982), kommunalbestyrelsesmedlem, formand for Arkitektur- og Byplanudvalget, Christoffer Buster Reinhardt (f. 1991) samt tidligere museumsleder i Søllerød/Rudersdal Kommune, Niels Peter Stilling (f. 1953), der har sammenskrevet det indsamlede materiale til nærværende artikel.

BAGGRUNDEN – BESÆTTELSEN OG JØDESPØRGSMÅLET

Da Danmark tidligt om morgenen den 9. april 1940 blev besat af Hitlers Tyskland, gav den tyske gesandt i Danmark, Renthe-Fink, regeringen et overraskende tilbud, som man vanskeligt kunne sige nej til. Det tyske tilbud, eller ultimatum om man vil, gik ud på, at hvis Danmark ville opgive kampen og nedlægge sine våben, ville besættelsesmagten garantere Danmark tre forhold:

- 1. Tyskland ville respektere Danmarks neutralitet og ikke tvinge landet ind i krigen på tysk side.*
- 2. Tyskland ville respektere Danmarks grænser (altså også 1920-grænsen)*
- 3. Tyskland anerkendte Danmarks politiske uafhængighed.¹*

Samlings- regeringen

Kong Christian 10. på vej over Rådhuspladsen i den københavnske myldretid på en af sine daglige morgenrideture. Kongens rideture gennem København blev i besættelsens første år et stærkt symbol på den danske selvstændighed. Kongen fortsatte sine daglige ture frem til oktober 1942, hvor han blev kastet af hesten og alvorligt kvæstet. Foto fra 1940, kort efter besættelsen den 9. april. (Nationalmuseet, Frihedsmuseets fotoarkiv)

Under protest valgte regeringen at acceptere det tyske "tilbud", og i lyset af begivenhederne dannedes den nationale samlingsregering, hvor oppositionspartierne Venstre og Det Konservative Folkeparti trådte ind, og sammen med Socialdemokratiet og De Radikale tog medansvar for den samarbejdspolitik, som regeringen selv kaldte "*forhandlingspolitik*".

Kongen, Christian 10. (1870-1947), var en særdeles aktiv politisk medspiller i besættelsestidens første år. Allerede i september 1940 tog han spørgsmålet om jødernes forhold op i en drøftelse med statsminister Stauning. Kongen understregede, at han ville stille sig "*absolut afvisende*", hvis tyskerne fremsatte krav om "*udvisning af beværende jøder*", og senere på året præciserede han i sin dagbog, "*at vore egne jøder betragtede jeg som danske statsborgere, som tyskerne ikke kunne røre ved*".²

Et år senere, den 10. september 1941, vendte kongen tilbage til spørgsmålet om jødernes sikkerhed i en samtale med finansminister Vilhelm Buhl, der på grund af Staunings sygdom også fungerede som statsminister. På det tidspunkt havde Erik Scavenius overtaget den udsatte post som udenrigsminister, og i henhold til den senere myte skal statsministeren have spurgt: "*Hvad skal vi gøre, Deres majestæt, hvis Scavenius sætter igennem, at også vore jøder skal bære gule stjerner?*" Hertil svarede kongen: "*så må vi vel alle bære gule stjerner*".³

Formentlig med Vilhelm Buhl som kilde spredtes historien ud i verden via en svensk avis i begyndelsen af 1942, og med tiden voksede den til myten om den gode konge til hest med jødestjerne på brystet og den onde tysk-venlige og samarbejdsvillige Erik Scavenius. Selv om historien var ukorrekt, bidrog den for alvor til billedet af et Danmark, hvor modstandsviljen var til stede med kongen i spidsen. Hvad Scavenius angår, havde han allerede under et møde med Hermann Göring i Berlin i november 1941 understreget, ”at der ikke var noget jødeproblem i Danmark”, da Göring rejste spørgsmålet.⁴

På samme tid, som den svenske avis fortalte historien om kongen og jødestjernen, fandt den uhyrlige Wannsee-konference ved Berlin sted i januar 1942. Her diskuterede de ledende tyske nazister ”Die Endlösung”, altså spørgsmålet om, hvordan jøderne skulle udryddes i det tysk besatte Europa. I realiteten tilrettelagde man her, hvordan et massebord på en europæisk befolkningsgruppe kunne gennemføres i praksis. Men på konferencen valgte man af hensyn til den tilstræbte samarbejdspolitik i det besatte Danmark og Norge at udsætte ”den endelige løsning” i de to nordiske lande. Det var dog en stakket frist.

De norske jøder

I Norge var den lille jødiske befolkningsgruppe ikke så heldige som de danske jøder. Forskellen var, at det norske nazistparti med Quisling i spidsen havde grebet magten – og modsat den danske samlingsregering – førte en hadsk antijødisk kampagne. Af de ca. 2.100 norske jøder blev godt to tredjedel registreret af det norske politi i januar 1942 i kølvandet på Wannseekonferencen. Da modstandskampen i Norge blev skærpet i efteråret 1942, begyndte deportationen af de norske jøder den 25. oktober 1942. Norsk politi anholdt de udpegede jøder, og i alt blev 772 norske jøder på tyske lastskibe fragtet til koncentrationslejrene i Tyskland. De fleste endte i Auschwitz, og kun 34 af de deporterede overlevede interneringen i de tyske dødslejre.⁵ Men heldigvis lykkedes det for over 1.000 jøder i Norge at flygte til Sverige, der fra det tidspunkt blev betragtet som jødernes bedste redningsmulighed.

29. AUGUST 1943

Der skulle gå knapt et år, før jødespørgsmålet også trængte sig på i Danmark. Efter den absurde såkaldte ”telegramkrise” i efteråret 1942 blev karrierenazisten Werner Best indsat som rigsbefuldmagtiget i Danmark.⁶ Omtrent samtidig tiltrådte en modstræbende Erik Scavenius som statsminister i fire-partiregeringen den 9. november 1942.⁷ Best og Scavenius fandt hurtigt hinanden i et samarbejde, der handlede om på den ene side

Werner Best og Erik Scavenius

Statsminister Erik Scavenius (1877-1962) og den tyske rigsbefuldmægtigede Werner Best (1903-1989) på vej til møde på Christiansborg den 6. februar 1943. (Nationalmuseet, Frihedsmuseets fotoarkiv)

at begrænse modstandskampen og på den anden at holde den aggressive, øverstbefalende for de tyske styrker i Danmark, Hermann von Hanneken, uden for indflydelse og voldsanvendelse mod den danske befolkning.⁸

Bestræbelserne lykkedes frem til august 1943. Men så gik den ikke længere. Spontane strejker, overfald på en tysk officer i Odense og de eskalierende sabotageaktioner bl.a. mod Forum i København betød, at Werner Best blev kaldt til samtale i Tyskland. Den 27. august returnerede han fra Hitlers hovedkvarter i Østpreussen med et ultimatum til den danske regering. ”Jeg er en død mand” skal Best have udtalt, da han afleverede de tyske krav til statsminister Scavenius.⁹ Det handlede om undtagelsestilstand, udgangsforbud, tysk presse censur samt standretter og dødsstraf for sabotage.¹⁰ Efter grundige forhandlinger afviste Scavenius-regeringen den 29. august de tyske krav, og dermed var ”samarbejdspolitikken” brudt sammen. Den første danske modstandsmand blev henrettet, og om natten mellem den 28. og 29. august rykkede tyskerne ind i Horserødlejren og pågreb de internerede kommunister, der ikke var lykkedes med at flygte samme aften.¹¹

Den 29. august gennemførtes den militære undtagelsestilstand, og mandskabet i den danske hær og flåde blev interneret.¹² Det lykkedes at sænke størstedelen af flåden, 31 af 49 danske orlogsfartøjer, før tyskerne beslaglagde dem. Men aktionen mod hæren kostede 24 danske soldater livet, hvilket var mere end dobbelt så mange faldne som den 9. april 1940.

Undtagelsestilstand

EN ANHOLDELSE I SKODSBORG – C.B. HENRIQUES INTERNERES

På sin vis indledtes begivenhederne efter samarbejdspolitikens sammenbrud den 29. august 1943 i Skodsborg. Samme nat blev formanden for Mosaik Troessamfund i Danmark, højesteretssagfører Carl Bertil

C. B. Henriques strandvejsvilla ”Villa Christiania”. Villaen lå på Skodsborg Strandvej nr. 117. Henriques ejede villaen fra 1916 til sin død i 1957. Villaen blev kort efter nedrevet for at give plads til Skodsborgparken, opført 1959-63. Luftfoto fra omkring 1936. (Det kongelige bibliotek=KB)

Henriques (1870-1957) opsøgt af tre bevæbnede tyske soldater i sin store Skodsborgvilla: "Villa Christiania" (opkaldt efter den norske hovedstad), Skodsborg Strandvej nr. 197, var oprindeligt opført som anneks til Skodsborg Badehotel, men blev fra år 1900 lejet af familien Henriques og i 1916 købt af C.B. Henriques.¹³

Henriques' erindringer

Det er Henriques' erindringer, udgivet samme år som han døde, der er hovedkilden til historien om hans anholdelse i Skodsborg. Ifølge Henriques blev han vækket kl. 2 om natten og beordret til at følge med, hvilket han nægtede med ordene: "*Jeg modtager ikke ordrer fra den tyske værnemagt, men fra den danske konge*".¹⁴ Tyskerne erklærede herefter, at den danske konge var abdiceret, og at de havde overtaget magten her i landet. Det første var forkert, det sidste delvist rigtigt, og det endte med, at Henriques under protest fulgte med. Om køreturen til København beretter Henriques videre: "*De kørte ind til byen med mig i bil. Det øsregnede, og så er der jo heller ikke særlig yndigt i Skodsborg på den tid af natten i sådan et vejr. Men den ene af dem sagde: - Her er smukt i Skodsborg. - Ja, men det må De vente med at sige til en anden lejlighed. Jeg syntes, at det så rædselsfuldt ud det bele, øsregn og bælgmørke, og så den situation*".¹⁵

Henriques blev ført til den af tyskerne beslaglagte Alsgades Skole. Men efter to dages internering på skolen begyndte den 73-år gamle sagfører at døje med problemer med vandladningen. I erindringerne tilskrives det chokket over arrestationen. Fra skolen blev han overført til Frederiksberg Hospital, der blev bestyret af besættelsesmagten. Her blev Henriques under militær bevogtning behandlet af tyske læger. En af vagterne, der repræsenterede "*den gode tysker*", kunne ikke forstå,

På Frederiksberg hospital

Højesteretssagfører og formand for Mosaik Troessamfund Carl Bertil Henriques (1870-1957). Foto fra 1930'erne (KB)

hvorfor Henriques var blevet arresteret, når han var gammel og tilmed syg, og spurgte ifølge Henriques: "*- Sig mig, er De jøde? - Ja, det er jeg. - Ja så, han trak på skuldrene, Hitler kan jo ikke lide jøderne. - Nej, men De kan hilse ham fra mig og sige, at det er gensidigt*".¹⁶ Ordvekslingen skabte en del moro, og det endte med, at "*den gode tysker*" ifølge Henriques fik udvirket hans løsladelse endda med lovninng på, at den aldrende sagfører ikke ville blive forulempet af tyskerne igen. Anholdelsen af formanden for Mosaik Troessamfund var et led i undtagelsestilstanden den 29. august 1943, hvor be-

sættelsesmagten kortvarigt internerede flere hundrede fremtrædende danske medborgere, heriblandt en halv snes danske jøder.¹⁷

”ENDLÖSUNG” I DANMARK

Med den tyske hærs overtagelse af den udøvende magt i Danmark var besættelsen gået ind i sin anden fase. Selv om det behændigt lykkedes at videreføre den særegne danske form for parlamentarisme gennem det såkaldte ”*Departementchef-styre*” under ledelse af udenrigsministeriets direktør Nils Svenningsen (1894-1985), kunne man ikke længere hindre, at tyskerne tog spørgsmålet om jøderne op. Det gjaldt både de statsløse indvandrede jøder fra Tyskland, og de jødiske familier som i generationer havde levet og var integreret i Danmark.

Nils
Svenningsen

Det var Werner Best selv, der den 8. september 1943 igangsatte processen.¹⁸ I et telegram til det tyske udenrigsministerium i Berlin udbad han sig en beslutning om, hvilke foranstaltninger, der i lyset af udviklingen i Danmark skulle iværksættes i forhold til de herboende jøder. Efter et møde med Hitler meddelte von Ribbentrop via sin viceudenrigsminister den 17. september 1943, at en aktion mod jøderne i Danmark skulle gennemføres hurtigst muligt.¹⁹

G. F. Duckwitz

Inden det kom så vidt, havde Werner Best den 11. september informeret den tyske skibsfartsattaché Georg Ferd. Duckwitz om en mulig forestående aktion mod jøderne i Danmark.²⁰ Duckwitz havde hovedkvarter på Frieboeshvile i Lyngby, og herfra gik meddelelserne og advarslerne ud både til det jødiske samfund, hvis formand var skodsborgenserens C.B. Henriques, og til de danske politikere med socialdemokraterne H.C. Hansen og Hans Hedtoft i spidsen. Begge steder blev beskeden modtaget med en vis skepsis, men nu var man advaret.

HANS HEDTOFT OG C.B. HENRIQUES

Fra von Ribbentrops udenrigsministerium i Berlin modtog Werner Best den endelige ordre om at iværksætte ”*jødeaktionen*” den 28. september 1943.²¹ Senere på dagen tog Duckwitz fra det tyske gesandtskab kontakt til Socialdemokraten Hans Hedtoft, og ud på aftenen mødtes den socialdemokratiske ledelse med Duckwitz i Arbejdernes Forsamlingsbygning på Rømersgade nr. 24.

Her erklærede Duckwitz i henhold til Hedtofts dagbog, at ”*nu sker ulykken*” og forklarede, at alt var detaljeret planlagt: Tyske lastskibe vil ankre op på Reden og ved Langelinje, og Gestapo vil transportere de ulykke-

Statsminister H. C. Hansen (1906-1960) i samtale med den vesttyske ambassadør G. F. Duckwitz (1904-1973) i 1958. Under besættelsen fik den tyske gesandt Duckwitz og socialdemokraten H.C. Hansen hovedrollerne, da det i slutningen af septemer 1943 gjaldt om at advare de danske jøder om den forestående tyske aktion mod dem. Georg Ferdinand Duckwitz var tysk skibsfartssagkyndig ved det tyske gesandtskab i København fra november 1939. Han fik allerede d. 11. september 1943 nys om den planlagte aktion mod jøderne i Danmark. Herefter rejste Duckwitz til Berlin, hvor han gennem sine diplomatiske kontakter forsøgte at få aktionen stoppet. Da det ikke lykkedes rejste han i til Stockholm for at forhandle modtagelsen af de danske jødiske flygtninge med de svenske myndigheder. Ved hjemkomsten til København satte Duckwitz sig for at advare det jødiske samfund. Dette skete bl.a. gennem de ledende socialdemokrater H. C. Hansen og Hans Hedtoft. Efter krigen fortsatte Duckwitz sin diplomatiske karriere for Vesttyskland, bl.a. som ambassadør i Danmark 1955-58. (Foto Vittus Nielsen/Ritzau Scanpix)

lige mennesker ud til skibene og ”en ukendt skæbne”.

Socialdemokrater i Skodsborg

Hedtoft beretter videre, at de fire socialdemokratiske partispidser, Vilh. Buhl, H.C. Hansen,

Alsing Andersen og Hedtoft, delte opgaverne imellem sig med henblik på at advare det jødiske samfunds ledelse. Selv kørte Hedtoft med en chauffør ud til højesteretssagfører Henriques i Skodsborg. I sin dagbog skriver Hedtoft fejlagtigt: ”C.B. Henriques villa i Charlottenlund”. Hedtoft har tydeligvis været optaget af andet på køreturen op ad Strandvejen. Han beretter videre: ”Jeg skal aldrig glemme dette møde med de danske jøders ledende mand. Vi kendte ikke meget til hinanden på forhånd, men havde dog truffet hinanden enkelte gange... Jeg bad om at tale med Henriques under fire øjne, og da vi blev alene, sagde jeg oprevet, nervøs og ulykkelig, som jeg

Det var de to socialdemokratiske toppolitikere H. C. Hansen (1906-1960) og Hans Hedtoft (1903-1955), der som de første blev advaret om aktionen mod de danske jøder og bragte advarslen videre til C. B. Henriques i Skodsborg. Her ses H. C. Hansen (med lys frakke) og Hans Hedtoft på vej til drøftelser med kongen i slutningen af 1940'erne. (Nationalmuseet, Frihedsmuseets fotoarkiv)

var: "Henriques, der sker nu en stor ulykke. Den frygtede jødeaktion i Danmark kommer. Det kommer til at foregå på den måde, at Gestapo natten mellem den 1. og 2. oktober opsøger alle jøder i deres hjem og derefter transporterer dem til skibe i havnen. De må øjeblikkeligt gøre alt for at advare hver eneste jøde i

byen. Det er klart, at vi er parat til at hjælpe dem med alt".²²

Henriques modtog efterretningen med skepsis og fortalte Hedtoft, at han netop havde været til møde i Udenrigsministeriet med direktør Nils Svenningsen, leder af "departementchefstyret". Svenningsen havde beroliget Henriques med, at intet ville ske. Hedtoft udtalte dertil, at Svenningsen ikke var orienteret om det forestående, og efterhånden blev Henriques overbevist, hvorefter han gik i gang med telefonisk at sprede budskabet om den forestående jødeaktion.

I sine erindringer giver Henriques en lidt anden version af begivenhederne, selv om slutresultatet var det samme. Ifølge Henriques blev han den 28. september 1943 opsøgt af tre herrer: H. C. Hansen, en

Nils Svenningsen (1894-1985) var udenrigsministeriets direktør fra 1941-1945. Efter den danske regering trådte tilbage d. 29. august 1943 var Svenningsen den centrale figur i det såkaldte departementschefstyre, der varede til besættelsens afslutning. Efter krigen var han i en periode gesandt i Stockholm og senere igen direktør i udenrigsministeriet fra 1951 til 1961. (Nationalmuseet, Frihedsmuseets fotoarkiv)

Rygter?

ingeniør Dedichen samt Hedtoft. Henriques skriver om aftenmødet i Skodsborgvillaen: *"De kom ind, og så sagde Hedtoft: - Ja, vi kommer for at sige, at der bliver jødeforfølgelse på fredag eller lørdag, og jøderne vil blive sendt til Theresienstadt....Henriques svarede: " - Ja, jeg ved jo disse rygter; jeg kender dem jo, man lever ikke i andet. Men jeg har fra kompetent side netop nu erfaret, at der ikke er nogen fare, og at det er rygter. - Hvem har De talt med i Udenrigsministeriet, De kan ikke vide noget om det, vi ved... Og så forklarede Hedtoft mig — han var jo en meget varmhjertet mand, han var så opbidset over alt det her — Hvorfra de havde deres efterretninger, igennem denne berømte Duckwitz. Jeg kunne mærke både på Hedtoft og på H. C. Hansen, at det var alvor. Det var et hårdt slag, for nu havde jeg forberedt mig på helt den modsatte linie".²³*

HENRIQUES PÅ FLUGT

Efter Henriques i dagene efter mødet i Skodsborg havde spredt advarslen om Gestapos forestående jødeaktion, valgte han som en af de sidste danske jøder at flygte til Sverige. Om selve flugten er Henriques ikke særlig meddelsom i sine erindringer. Vi hører, at han i første omgang "gik under jorden", da eftersøgningen af jøderne begyndte den 2. oktober 1943. Sin bror, der var bankmand, og to søstre fik han sendt til Jyllinge ved Roskilde Fjord. Her havde han kontakter, der skaffede den velstående

Fra Jyllinge til Mølle i Skåne

søskendeflok til Sverige. De ugifte søskende fra Kronprinsessegade i København: Elise, Helga og Emil afsejlede sammen med Carl Bertil den 8. oktober 1943 fra Jyllinge. Via Roskilde Fjord passerede de over Kattegat og gik i land i Mølle Havn neden for Kullen den 9. oktober. De svenske myndigheder registrerede, at Henriques-slægten var sejlet fra Gyllinge ved Roskilde til Mölle Havn i Sverige. De medbragte i alt 3.800 kr. i dansk mønt.²⁴

Henriques vendte efter krigen tilbage til sit store hus på Skodsborgskrænten syd for badhotellet.²⁵ Han omkom ved en ulykke på Strandvejen i 1957, da han en sommerdag skulle hjem fra sin have på strandsiden og kom til at gå ud foran en scooter.²⁶

OKTOBER 1943

I dansk historieskrivning taler man om "oktober 1943", når det gælder redningen af de danske jøder. Men allerede i slutningen af september begyndte evakueringen af den jødiske befolkning i Danmark. Helt præcise tal råder man ikke over, men af de næsten 7.500 jøder i Danmark blev ca. 7.000 reddet, mens "kun" 472 blev pågrebet ved den tyske aktion mod jøderne, der indledtes den 2. oktober 1943. Næsten alle endte i koncentrationslejren Theresienstadt i Tjekkosllovakiet, og godt 50 overlevede ikke.²⁷ Det var dog sammenlignet med skæbnen for Norges jøder "billigt sluppet".

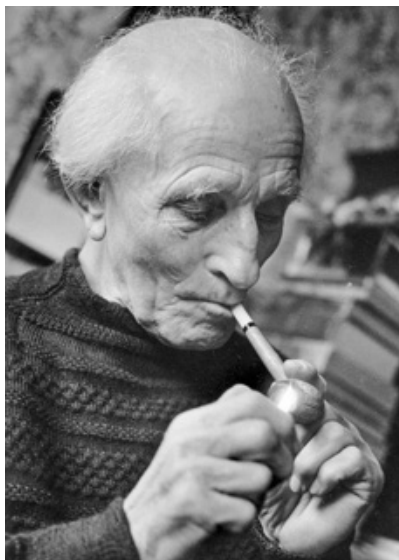
De omkring 470 danske jøder, der blev pågrebet i dagene omkring d. 1. oktober 1943, blev sendt til koncentrationslejren Theresienstadt i det nuværende Tjekkiet. Her ses en gruppe ukendte fanger på vej ind i lejeren under den berømte frase "Arbeit macht frei". De fleste af Nazisternes koncentrationslejre, var "prydet" med tilsvarende porte. (Nationalmuseet, Frihedsmuseets fotoarkiv)

Redningen af jøderne i Danmark står i international historieskrivning som et højdepunkt i Danmarks indsats mod nazismen. Myten om Christian 10. og jødestjernen indgår heri. Vigtigere er, at den tyske aktion mod jøderne skærpede den danske modstand og uvilje mod besættelsesmagten. Redningen af jøderne havde imidlertid også en bagside. Den del handler om overbetaling for transporterne til søs og de interne, lokale modsætninger mellem dansk og tysk. Det meste lader sig ikke opklare i dag, og selve problematikken er svær – for ikke at sige umulig – at afdække, men den hører med til historien, når man i dag sætter ”redningsaktionen i en særlig stråleglans”.²⁸

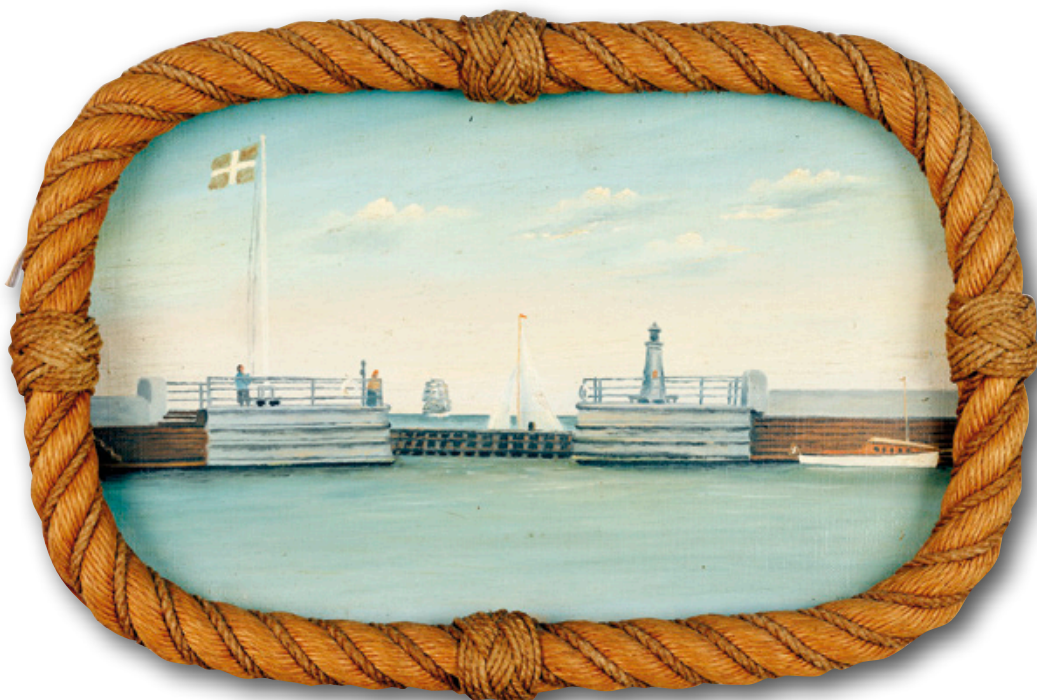
HAVNEFOGEDENS BERETNING

Vender vi os mod vor egn, den godt 7 km lange kyststrækning fra Strandmøllen i syd til Strandridergården ved Smidstrup i nord, råder vi umiddelbart over en enestående kilde. Det er Vedbæks havnefoged Knud Andersen, som i 1962 fik lejlighed til at berette om Vedbæk Havn under besættelsen i Søllerødbogen.²⁹ Som havnefoged og lods i Vedbæk fra 1939 til 1946 må Knud Andersen betragtes som en førstehåndskilde til den del af flugten over Øresund, der foregik fra Vedbækkysten. Men desværre svækkes hans beretning af flere forhold: Dels er den skrevet næsten 20 år efter begivenhederne, dels er han upræcis i sine oplysninger, og først og fremmest ønskede han tydeligvis ikke at gå ind i detaljer omkring jøder-

nes flugt via Vedbæk. Alligevel er hans beskrivelse ikke uinteressant; men den skal sammenholdes med andre kilder, hvis man vil uddrage nogle grundlæggende forhold.

Knud Andersen (1890-1980) var havnefoged og lods i Vedbæk fra 1939 til 1946. Knud Andersen havde sejlet siden sin ungdom, først i handelsflåden og senere som kaptein på eget skib, hvor han gennemførte en række langfarter og en enkelt jordomsejling. Han udgav sin første bog i 1923, og med over 50 bogudgivelser, næsten alle med historier fra livet til søs, blev han en kendt og populær forfatter i sin samtid. I dag er han dog stort set glemt. Efter sin tid som havnefoged foretog han i 1947 en sidste langfart bl.a. til Azorerne. Efter hjemkomsten slog han sig permanent ned i Vedbæk på Engvej (i dag Gøngehusvej). Foto 1968. (Historisk Arkiv for Rudersdal kommune = HA)

Vedbæk Havn malet og toværksindrammet af den tidligere havnefoged Knud Andersen i 1950. (Rudersdal Museer = RM)

Vedbæk havn

Om september-oktober 1943 fortæller Knud Andersen, at jøderne *"kom vandrende ud på molerne ved højlys dag eller hjem til os med håndkuffertyer og tasker"*. Fra havnens folk lød ind imellem tilråb, som *"Hva' fa'en havnefoged er du ikke arresteret endnu?"*. Men med hjælp af sine kone bistod Knud Andersen de arme mennesker, *"når de jamrede af dødsangst i vor stuer."* Og det lykkedes havnefogeden at få kontakt med et *"par fiskekuttere med andet hjemsted"* og en *"stenfisker"*. Den sidste fik besked på, at *"når du sejler i nat, går du østen om Hven med en ladning levende sild og landsætter dem i Sverige"*.³⁰ Mellem linjerne antyder Knud Andersens beretning, at det ikke kun var Vedbækfiskerne selv, men andre steder hjemhørende både, der bragte de første flygtninge til Sverige.

Til gengæld beretter Knud Andersen videre om, hvordan de en *"begsort nat"* skjulte 31 mennesker og siden fik hjælp af Vedbæks to læger og Vedbæks *"tapre"* kystbetjente til at indskibe flygtningene på to fiskerkuttere. Lægernes rolle er navnkundige, og som havnefogeden skriver. *"Begge læger er nu døde, men mange vil vide, hvem jeg tænker på"*. Ja da, vi kender dem, og ved, at de to Vedbæk-læger var Mogens Johnsted-

Vedbæks to læger

Villa Søly, Vedbæk Strandvej 362. Det var muligvis her de tyske vagtpatruljer opholdt sig under opsynet med Vedbæk Havn. Huset, der er opført omkring 1860, har senest rummet den nu lukkede italienske restaurant "La Vela". Foto fra 1984. (HA)

Pedersen (1909-1959) og Olav Bojsen-Møller (1898-1951). Måske bidrog oplevelserne under besættelsen til deres alt for tidlige død.³¹

Ifølge Knud Andersen blev der afskibet 90 flygtninge fra Vedbæk "under jødefølgelsernes første måned", men han medgiver, at hvor "mange der under hele krigen slap til Sverige over Vedbæk havn, ved jeg ikke; vistnok o. 200, og ikke een blev taget af tyskerne, så denne kommune kan godt være lidt stolt,...". Hans fortsættelse er dog tankevækkende: "men man må ikke glemme, at der også var mange sorte får og ængstelige lam – alt for mange".³²

Når Knud Andersen samtidig kan fortælle, at ingen flygtninge fra Vedbæk Havn blev pågrebet, så tillægger han det den gode relation, han havde opbygget til de tyske og østrigske vagthold på havnen. Vagtmandskabet bestod fortrinsvis af "ældre østrigske toldbetjente og tyskere der var for gamle til krigstjeneste".³³ Havnefogeden beskriver forholdet således: "Det varede heller ikke længe, før jeg kunne sige til en af mine tyske venner: »Når du og din kammerat har vagt i nat klokken det og det, lister en båd ud fra havnen med flygtninge til Sverige. Du sørger for, at I vender ryggen til imens.« »Jawohl, herr Hafenskapitän«, lod svaret, og dermed var sagen for så vidt i orden".³⁴ Med beskrivelsen tillægger Knud Andersen sig en hovedrolle, når det gælder jødernes flugt fra Vedbæk. Derfor er det ærgerligt, at han ikke er mere præcis i sine beskrivelser. Når han f.eks. uden tøven fastslår, at besættelsesmagtens vagthold på Vedbæk Havn havde "station på Strandvejen 382" kan dette ikke verificeres. Adressen findes ikke i Søllerød Vejviserne, hverken i 1943 eller i begyndelsen af 1960'erne.³⁵ Formentlig er der tale om landstedet Søly på Vedbæk Strandvej 362. Huset blev opført omkring 1860 og kendes senest som restauranten "La Vela" umiddelbart nord for Vedbæk Havn.³⁶

Tyske og
Østrigske
vagthold

*Knud Andersen
som kilde*

Sammenfattende må man konstatere, at Knud Andersens beskrivelse bygger på ikke nedskrevne erindringer, hvilket forbehold han også selv lægger ud med at deklarerer i artiklen fra 1962. Den er ikke bygget på hverken dagbogsnotater eller andre optegnelser. Det betyder ikke, at havnefogedens beretning er ukorrekt. Man skal blot gøre sig klart, at det er Knud Andersens virkelighed, der skildres. Dermed må vi ty til andre kilder, hvis vi skal danne os et mere alsidigt billede af begivenhederne i september-oktober 1943.

VEDBÆKFISKERNE

Nærliggende er det derfor at spørge ind til en anden hovedaktør på Vedbæk Havn under besættelsen: Fiskerne.³⁷ De fleste fiskerfamilier i Vedbæk har rødder tilbage til midten af 1800-tallet og indvandrede skånske bundgarnsfiskere. Men i dag taler vi om to-tre generationer efter krigen, og de beretter alle som én samstemmende, at deres fædre og bedstefædre aldrig talte om, hvad de lavede under krigen.

*Fiskernes
fartøjer i
1940'erne*

I havnen fandt man dengang to typer fiskerfartøjer. De største var drivkvaserne, som var et fartøj med en stor "dam" (vandbassin) midt i skibet og et lille lukaf forude, med to køjer. Bådene havde sejl og en ret lille motor. De mindre skibe var bundgarnsjollerne, som var åbne motorbåde, der kunne sejle under de udspændte tove på bundgarnspælene. Pælefiskere blev de kaldt, og der var et bundgarns-laug, som rådede over op til en halv snes fartøjer. I alt fandt man omkring 15 større og mindre fiskerbåde i Vedbæk Havn i 1940'erne.³⁸

Med andre ord var der rigeligt med de fartøjer, som svenske kilder kalder "motorbåt" i Vedbæk Havn. Men søger man at opklare, hvem der sejlede flygtningene over Sundet, støder man på en mur. Tydeligt er det, at den ældre fiskergeneration har læst havnefoged Knud Andersens beretning i Søllerødbogen, men længere kommer man ikke. Kun er der enstemmighed om, at sagen om de jødiske flygtninge på alle måder var kontroversiel i det lille samfund.

For det første var der nogle fiskere, der – måske tyskvenlige – ikke ville have med sagen at gøre. Andre krævede høj betaling med henvisning til at de risikerede såvel deres skib og som deres egen sikkerhed – og dermed også familiens levebrød. Kort sagt – men ikke højt – splittede problematikken familierne i det lille fiskerleje: Nogle blev uhørt rige, andre betragtede med afsky de formuer, der blev skabt i efteråret 1943. Senere lød rygterne, at en eller flere Vedbækfiskere mistede en del penge fra "jødeoverførelserne", da pengeombytningen den 23. juli 1945 gjorde krigsvalutaen ubrugelig.³⁹

Vedbæk havn 1943. Ved Strandvejen ses yderst t.h. kvisten på Villa Søly, dernæst hotellets direktørbolig og den smukke hotelbygning opført i 1913. I havnen i forgrunden ligger tre såkaldte "Drivkvaser", som var de største fiskerbåde i Vedbæk. Båd nr. to er "Jette", som fiskerfamilien Olsen brugte til illegale transporter, angiveligt også til jødiske flygtninge. (HA)

DE SVENSKES MYNDIGHEDER

Et følsomt emne

Man kan forstå på både havnefogeden og fiskerne, at spørgsmålet om jødernes flugt til Sverige via Vedbæk var og er et følsomt og omtvistet emne.

Men der er ingen som helst tvivl om, at flygtninge fra nazismen kom til Sverige på fartøjer, der var stået ud fra Vedbæk i de uhellige dage omkring 1. oktober 1943. Knud Andersens gættede på omkring 90 jødiske menneskeskæbner, og det er ikke noget dårligt bud.

Vi råder imidlertid over en endnu bedre kilde, når det gælder spørgsmålene om hvornår, hvor mange, hvor fra og hvordan? Svenskerne har altid været et grundigt folk, og det gjaldt også, da flygtningestrømmene til det neutrale Sverige blev stadig stærkere i 1943. Ansvarlig for registrering af krigens flygtninge til Sverige blev den Kungl. Socialstyrelsens "Utlänningsbyrå". Bureauets grundige fortrykte skemaer repræsenterer et enestående bevaret kildemateriale med mange detaljer om hver enkelt flygtning, nedskrevet af de svenske politimyndigheder.⁴⁰

Registreringen af de jødiske flygtninge

Desværre er materialet ufuldstændigt. Når man gennemgår de svenske myndigheders skemaer, bliver det tydeligt, at der er lakuner. Det betyder, at de bevarede registreringer af danske flygtninge ikke kan give et fuldstændigt billede af flygtningestrømmens omfang, eller hvor mange der rejste ud fra de forskellige havne i Danmark. Men de registreringer, der foreligger giver – suppleret med erindringer - alligevel et ganske enestående billede af de mennesker, der måtte flygte på grund af ondsindet nazistisk jødehad og tågede forestillinger om den ariske races overlegenhed.

De bevarede skemaer identificerer 73 flygtninge fra Vedbæk og 5 fra Skodsborg. Fra andet kildemateriale kender vi til mindst en snes yderligere flygtninge, der sejlede til Sverige fra Vedbæk og Skodsborgkysten. Ikke alle flygtninge var jøder, der var også modstandsfolk og andre truede mennesker blandt de flygtende. Hovedparten krydsede dog Øresund i den sidste uge af september og i begyndelsen af oktober, efter at tyskerne iværksatte jødeaktionen natten mellem den 1. og 2. oktober 1943. De fleste flygtninge fra vor egn landede i Bäckvikens havn på Hven, hvilket jo også var den mest direkte rute fra Vedbæk. Kun et fåtal ankom til Landskrona, og da var årsagen som regel, at de havde taget fejl af sejlretningen.

Nedenfor ses en oversigt over de svenske myndigheders registrering af flygtningene fra Vedbæk (og Skodsborg) i dagene mellem 27. september og 8. oktober 1943.⁴¹

*Jødiske
flygtninge fra
Vedbæk
og Skodsborg
27.9-8.10. 1943*

Ankomstdato	Antal	Medbragte danske kroner
27.-28.9.:	8	2.700
29.9.:	17	11.286
30.9.:	5	1.645
do. 5 (fam. Melchior)		?
1.10.:	1	50
do. 5 (fra Skodsborg)		8.290
2.10.:	20	29.075
5.10.:	16	8.548
6.10.:	2	290
7.10.:	4	475
8.10.:	4	3.150
I alt	87	65.509

Efter det bevarede kildemateriale at dømme sejlede de første jødiske flygtninge ud fra Vedbæk Havn mandag aften den 27. september kl. 21.30. Overfarten kan ikke have været helt let. De tre pars ankomst til Bäckvikens havn på Hven (på svensk Ven) angives til først at have fundet sted omkring kl. 4 om morgenen den 28. september.⁴² Med motorbåd eller sejlskib kan denne tur normalt klares på én time. Med hensyn til sejlformen er kildematerialet desværre upræcist, da de bevarede skemaer angiver dels en sejlbåd (3) dels en fiskerkutter (2). Enighed er der til gengæld om, at de flygtende ikke kender navnet på bådens ejer. De tre familier, som kom i sikkerhed i Sverige, var den danske familie Metz, og to statsløse familier, Rosenberg og Weltsch, der stammede fra henholdsvis Tyskland og Italien.

Lad os se lidt nærmere på, hvad de svenske immigrationsmyndigheder i Landskrona noterede om de tre familier. Det var landsfiskalassistenten i Rönnebergs distrikt, på dansk en politiassistent, der gennemførte registreringen af flygtningene fra Danmark:

Fam. Metz

Henning Metz var født i Randers i 1913 og ernærede sig som handelsrejsende. Hans hustru Anita var født i Wien i 1915, men havde dansk statsborgerskab. Parret, der boede på Øresundsgade nr. 5 i København havde ingen børn. De medbragte 2.500 kr. i danske sedler og danske legitimationskort, men ikke pas.

Fam. Rosenberg

Ernst og Liselotte Rosenberg var født i henholdsvis 1909 og 1906. Han i Göttingen, hun i Kiel. Begge var statsløse, men var ikke knyttet til noget religiøst samfund. Parret blev gift i 1933, og de havde tre børn, som var blevet i Danmark. Familiens seneste adresse i Danmark var et af de nyopførte rækkehuse på Islandsvej (nr. 6A) ved Ørholm. Begge var veluddannede, Liselotte var blevet student i 1925 og havde studeret medicin ved universitetet i Kiel. Ernst fra universitetsbyen Göttingen havde åbenbart mødt Liselotte i Kiel, for han blev student i 1927 i den holstenske by. Siden havde han studeret musik i Berlin og Hamborg og senere kemi ved det anerkendte universitet i Kiel. Hvornår parret kom til Danmark er ikke registreret, men Ernst havde opnået fil.mag. graden ved Københavns Universitet i 1938. Han var nu ansat ved Polyteknisk Lærestanstalt og virkede samtidig som konsulent ved "*Nordiska Insulinlaboratoriet*" i København.⁴³ Til Sverige medbragte de 30 danske kr. og 60 "*kronor i svenskt*". Til gengæld ingen pas, men et medlemskort til dansk vandrelaug og et månedskort til jernbanen mellem Lyngby og København. Jo, de svenske immigrationsmyndigheder var grundige.

Ink. till Sec. :
den 22 OKT 1943
D:R:VI

UPPGIFT

rörande flykting, som den 28/9 1943 ankommit till Ven
från Danmark.

Fullständiga för- och tillnamn: Ernst Thomas Rosenberg.

Föddstadsigt För- och Efternamn (Tryckbögstaver) Kaldenavnet understrykes:

Födelseid: 23/1 1909.

Födelseidag och Åar

Titel: Fil. mag.

Beskäftigelse

Födelseort: Göttingen i Tyskland.

Födelsestad

Nationalitet: Statalslö.

Religion: Ej ansluten till visst religiöst samfund.

Senaste bostadsadress i Danmark: Islandsvej 6 A, Ørholm, Lyngby.

Seneste laste Bopæl i Danmark

Genomgångna skolor och event. avlagda högre examina: Studentexamen i Kiel 1927,

Skoleuddannelse:

studerat musik i Berlin och Hamburg 3 år, studerat kemi vid universitet

i Hamburg och Kiel, fil.mag. examen i Köpenhamn 1938,

Yrkesutbildning: Assistent vid polyteknisk läroanstalt i Köpenhamn, konsu-
Praktisk Uddannelse: lant vid Nordiska insulinlaboratoriet i Köpenhamn.

Civilstånd: Gift sedan 1933 med Lislotte Schwam. I äktenskapet finnes 3
ORF Ugifte Et. Børns Navne og Alder. Hvilket af Børnene er med? Deres Navne og Fødselsdag og Aar opgives.

barn, som fortfarande vistas i Danmark.

Anledning till flykten: Judeförhøvelserna i Danmark. Rosenberg vore av

Grunden til Flugten:

Judisk hærkomst.

Tidpunkten för flykten från Danmark och platsen för denna: Den 27/9 1943 klockan

Tiden for Flugten og hvortil er den foretaget?

21:30 avseglat från Vedbæcks hamn jämte sin hustru och sex andra personer.

Överfarten till Sverige har skett medelst: En förhyrd segelbåt, vars ägare och namn

Hvortledes skete Overfarten. Hvilket Baa'd var De 17

han ej visste.

Tidpunkten för ankomsten till Sverige: Den 28/9 1943 klockan omkring 4.

Tid for Ankomsten til Sverige:

Landstigningsplats: Bäckvikens hamn å Ön Ven.

Sted for ankomsten til Sverige:

Medhavda penningar: Medförde 60 kronor i svenskt och 30 kronor i danskt

Medbragte Penge (Svensk Mønt for sig) mynt.

Tillgodohavande i Sverige: Inga.

Tilgødøhavende i Sverige:

Finnes giltigt pass och när utgår i så fall passets giltighetstid: Sökande pass. Innehade

Findest gyldigt Pas? Hvornaar udløber Tiden for dette?

såsom legitimation ett medlemskort i en dansk vandrerforening och en

månadebiljett å järnväg mellan Köpenhamn och Lyngby.

Anmärkning: Rosenbergs hustru, Liselotte Rosenberg, ankom hit samtidigt

med mannen Rosenberg.

Landskrona den 22 oktober 1943

Landskronasassistent i Rønnebergs
distrikt.

Skema fra de svenske myndigheder for den statsløse tyskfødte jøde, Ernst Thomas Rosenberg, fra Islandsvej i Lyngby. Som forsker lykkedes det Rosenberg i 1950'erne at fremstille et moderne insulinprodukt, der via det amerikanske marked kunne dække det meste af den vestlige verdens insulinforbrug. (Kilde: safe-haven.dk)

Fam. Weltsch

Fra det tredje par, Friedrich og Margrethe Amalie Weltsch, er kun bevaret registreringen af fru. Hendes data er til gengæld interessante: Hun var født den 26. maj 1907 i Triest, men nu statsløs. medlem af Mo-saisk Troessamfund og bosiddende på "pensionat Gotha" på Gothersgade nr. 129 i København. Hun havde studeret ved universitetet i Grenoble i 1926-27 og senest været ansat som sproglærerinde på gymnasier i Triest og Venedig. I 1928 var hun blevet gift med Fr. Weltsch, men der var ingen børn i ægteskabet. De svenske myndigheder noterer, at parret var af "judisk härkomst" og var flygtet på grund af jødeforfølgelserne i Danmark. De medbragte hverken pas eller andre legitimationspapirer, men hr. Weltsch, der i øvrigt blev registreret som skibslastkontrollør "medførde 170 kronor i danskt mynt". Man kan gætte på, at det er sidstnævntes skibsfartsrelaterede erhverv, der har skaffet kontakten til den ubekendte skibsfører fra Vedbæk, som sejlede de tre par til Hven.

ONSDAG DEN 29. SEPTEMBER⁴⁴

*16 Flygtninge
fra Vedbæk*

Dagen efter, den 29.9. sejlede en større gruppe fra Vedbæk Havn til Hven, 12 voksne og 4 børn. Denne gang var det immigrationsmyndighederne i Malmø ved en J.P. Stjernmark, der registrerede de 16 flygtninge. Det betød desværre lidt færre detaljer om deres baggrund, men til gengæld er vi i den heldige situation, at vi råder over to senere nedskrevne beretninger om flugten fra Vedbæk hin onsdag aften den 29. september 1943.

Hvornår præcist de sejlede fra Vedbæk fremgår ikke. Men de 16 mennesker ankom til Hven, formentlig Bäckviken, kl. 22.10, så de må være afsejlet fra Vedbæk efter mørkets frembrud denne onsdag aften i det tidlige efterår. Registratør Stjernmark noterede, at overfarten var foregået på en motorbåd, men uden yderligere angivelser. Tilsyneladende gik den gode mand mere op i, hvor mange penge flygtningene medbragte.

Fam. Cohn

Først registreres Aron (Arne) Cohn og hustru Thyra Miriam Cohn (f. Urwitz). Handelsrejsende Arne Cohn var født i 1903, hans hustru med det meget danske fornavn Thyra var lidt yngre, født i 1909. De boede på H.C. Ørstedsvvej nr. 23 i København og medbragte to børn på flugten, den 13-årige Inge og lillebror Flemming Cohn, der den 13. september 1943 var fyldt ni år. Det er Flemmings beretning om flugten, vi snart skal stifte bekendtskab med. Modsat de fleste flygtninge havde Arne og Thyra medbragt deres pas, som var gyldige til 1. april 1945. Derudover havde herren 1.100 kr. på sig i danske sedler og fru 306 kr. i dansk mønt.

Fam. Alsted

Ægteparret Peter og Gerda Alsted fra Kanslergade nr. 5 på Østerbro havde også deres to børn med på færd, nemlig den niårige Peter

Familien Cohn som landiggere hos fiskerfamilien Jönsson på Engvej 4 (nu Gøngehusvej) i Vedbæk i sommeren 1942. Fra venstre 8-årige Flemming (der som voksen Holteborger skrev beretningen om familiens flugt i 1943), storesøster Inge på 12 år samt forældrene 33-årige Thyra og den 39 år gamle Arne Cohn. (HA)

Flemming og den spæde Anne Sofie på et halvt år, født den 26. maj 1943. Peter Alsted var læge og ikke af jødisk ophav, men det var hans hustru, hvis pigenavn ikke er noteret. Som *"Anledning till flykten"* angives *"Hans bustru vore av judisk börd och han befarade förföljelse av sig och familjen"*. Den danske læge medbragte en alsidig valuta: 1.140 kr. i danske sedler, 400 dollars og 450 engelske £.

*Fam.
Guttermann*

På båden var også familien Guttermann fra Rosenørns Allé nr. 10. Familien bestod af grosserer Herman Guttermann født 1884 og hans hustru Kaja født i 1892, samt deres ugifte hjemmeboende søn, den 21 år gamle prokurist Erik Guttermann. Modsat sine forældre medbragte han ikke pas, men til gengæld 1.570 kr. i danske sedler. Faderen Herman Zakaria, hvis pas ville udløbe den 29. juni 1944, havde også danske penge med: 3.015 kr.

*Fam. Meyer/
Polack*

Alle familierne ombord på båden den 29. september havde dansk statsborgerskab. Det gjaldt også familien Meyer/Polack, i alt fem personer: To voksne og to hjemmeboende børn samt en kvindelig slægtning. Robert

og Ebba Meyer boede sammen med deres datter Lisbet (f. 1917) og søn Karsten (f. 1922) på Forhåbningsholms Allé i København (Frederiksberg). Robert, der var født i 1885, ernærede sig som repræsentant. Både han og den hjemmegående hustru, Ebba på 53 år, havde alene uddannelse fra den danske ”folkeskola”. Men fattige var de ikke. Robert medbragte 2.300 kr. i dansk mønt, mens Ebba rådede over 425 kr. i sedler. Sønnen Erik, der var lagerforvalter havde 600 kr. med i danske sedler. Kun om storesøster, der var under uddannelse til lærer, blev der noteret, at hun ”*inga penningar*” medbragte.

Til gruppen hørte også kunstneren Åse Polack. Hun var født den 23. juli 1918 og var altså 25 år gammel og i familie med Ebba Meyer, som var født Polack. Registreringen fortæller, at hun var ugift, boede på Hovedvagtsgade nr. 8 og drev en kunsthåndværkerskole i København. Ved ankomsten til Sverige rådede hun over kr. 340 i danske sedler.⁴⁵

Vedbæk Havn, luftfoto 1937. Yderst t.v. telefondirektør Johannsens schweizerstilsvilla ”Rosenhøj” opført 1910-11 på tomten af den gamle landsbykro. Ud for havnen ses et af de få bevarede gamle fiskerhuse i Vedbæk og dernæst det i dag fredede hus ”Strandbo”, opført i 1805 som aftægtsbolig for Vedbæks kroholder. På selve havnen står endnu båken, der markede telegrafkablet til Sverige, og den lille tårnbygning fra 1915, der tilsvarende markerede kloakudløbet i Sundet. Dernæst hoteldirektørboligen og på landsiden overfor hotellet fra 1913, som i 1960’erne sørgeligt nok blev nedrevet og erstattet med det uskønne hotel Marina. Efter hotellet ses virvaret af forretningsejendomme og et par fiskerhuse ved datidens snævre Engvej. De er alle revet ned til fordel for Gøngehusvejs udmundning i Strandvejen (HA)

LEIF MARGOLINSKY

Nr. 16 på motorbåden fra Vedbæk var Leif Margolinsky. En ung mand på 21 år. Han boede på H.C. Ørstedsvej nr. 23 – ligesom familien Cohn. Hvordan relationen var, kan ikke læses ud af skemaerne. Men Leif var født i København den 16. maj 1922, havde en realeksamen, var uddannet ved Handelsskolen i hovedstaden og ernærede sig som lagerchef. Han medbragte 490 danske kr. men ikke noget pas.

*Landligere på
flugt*

Han fik senere lejlighed til at fortælle om flygtningetrafikken gennem Vedbæk om aftenen den 29. september. Hans beretning dokumenterer, at overvågningen af havnen ikke har været grundig. Familien Margolinsky havde tidligere boet som landligere i Vedbæk om sommeren, så Leif kendte både området og dets beboere. Ifølge hans beretning vandrede omkring 20 flygtninge ned til havnen, mens det endnu var lyst. Undervejs og på havnen mødte han flere Vedbækborgere, som han kendte. At dømme efter beretningen forløb det hele ret udramatisk. I henhold til beskrivelsen var alle, de mødte, klar over, at det var en jødisk gruppe, der for at undgå den varslede deportering var på vej til Sverige, og de venlige mennesker ønskede Leif og hans rejsefæller: *"God rejse"*.⁴⁶

FLEMMING COHNS ERINDRINGER OM 29. SEPTEMBER 1943

Holteborgeren Flemming Cohn (1934-2019) efterlod sig ved sin død en upubliceret beskrivelse af *"Flugten fra Danmark til Sverige 1943"*.⁴⁷ Hans beretning er anderledes dramatisk i forhold til Margolinskys beskrivelse af den gode stemning på Vedbæk Havn. Historien er nedskrevet mange år efter begivenhederne, men rummer alligevel interessante oplysninger.

Flemming Cohn fortæller, at hans far Arne Cohn endnu i slutningen af september frekventerede synagogen i Krystalgade. Det var her, at han blev advaret om de forestående forfølgelser af de danske jøder. Familien forlod derefter deres lejlighed i København og drog til Skodsborg, hvor de fandt et midlertidigt opholdssted på Skodsborg Badesanatorium.⁴⁸ Fra Skodsborg stod de i kontakt med fiskerfamilien Jønsson på Engvej (i dag Gøngehusvej) i Vedbæk, hvor Cohns havde været landligere før krigen.

*Fiskerfamilien
Jønsson*

Ud på aftenen ankom familien Cohn med taxa til Jønssons på Engvej. Kort efter ankomsten hjalp Vedbækfiskerne Harald og sønnen Helge Jønsson familien ud til havnens sydmole, hvor de to fiskere havde kontakt med en "stenlasterbåd", der ud på aftenen kunne sejle flygtningene til Skåne: *"I mørke, rusk og regn sneg vi os som andre forbrydere"* ombord, og blev hevet ned i lasten. På Hven blev de modtaget af svenske soldater". *"Jeg skreg af rædsel, da jeg så disse grønklædte soldater og troede, det var tyskere. Imidlertid da*

Familien Cohn og deres værtspar i Vedbæk i 1942 og 1943. Fra venstre Thyra Cohn, fisker Harald Jønsson, Flemming Cohn, Anna Jønsson og Inge Cohn. Foto fra sommeren 1943, få måneder før Harald og sønnen Helge Jønsson hjalp familien Cohn til Sverige fra Vedbæk Havn. (HA)

jeg så hørte ordene "Velkommen til Sverige" var jeg ikke bange mere".⁴⁹

Flemming Cohns beretning er vigtig. Dels navngiver den en af de gamle Vedbækfiskerfamilier, Jønsson, som åbenbart hjalp de flygtende. Dels fortæller den om selve transportformen: Motorbåden, der den 29. september 1943 bragte 17 jøder helskindet til Sverige, var en stenfisker, der sejlede ud fra Vedbæk. Økonomien kender vi til gengæld ikke, bortset fra de svenske myndigheders registrering af de medbragte "formuer". Lægger man deres tal sammen ankom de flygtende jøder med i alt 11.286 kr. i danske penge, svarende til små 300.000 kr. i nutidsmønt (2023).

TORS DAG DEN 30. SEPTEMBER

"Synet af de mange jødiske familier, der nu havde sat sig i bevægelse, prægede billedet især omkring København og op langs Nordkysten".⁵⁰ Sådan indledes en skildring af dagen, hvor det blev klart, at truslen mod jøderne i Danmark var reel. Det skulle ellers have været en festdag, det var nemlig det jødiske Nytår, men det var der ikke mange, som havde tid eller lyst til at fejre.

Unge mænd på flugt

Hvor mange fartøjer og flygtninge, der sejlede fra Vedbæk den dag, kan ikke afgøres med sikkerhed, men ud på aftenen den 30. september afgik der i hvert fald en fiskerbåd, hvorpå befandt sig fem yngre jødiske mænd. Tre af dem kom fra København, mens to statsløse jøder af tysk

herkomst var draget fra Himmelev ved Roskilde til Vedbæk. På fiskerkutteren hin aften omkring kl. 20.30 mødte man brødrene Walter og Paul Abrahamsen fra Uppsalagade nr. 22 i København og Leif Novod fra Carl Johansgade nr. 6. De fik følgeskab af Heinz Weiss fra Bamberg i Bayern og Sam Wilamowsky fra Gera i Thüringen. Begge var indskrevet på landbrugsskolen i Himmelev som henholdsvis landbrugselev og gartner. Bortset fra Leif Novod, der var født i september 1910 og altså var 33 år gammel, var de andre gutter i begyndelsen af 20'erne. Det var også kun Leif, der havde en større sum med på i alt 1.510 danske kr. Som hans erhverv noteredes: handelsrejsende.

Brødrene Abrahamsen var ikke rige. Walter på 21 var handelsekspedient og medbragte 120 kr. i danske sedler, mens 19 år gamle Paul, der kun havde en folkeskoleuddannelse og var skrædderlærling, hverken medbragte penge eller pas. Det sidste havde ingen af de unge mænd med. Det var nu heller ikke fordi, at drengene fra Himmelev rådede over de store formuer: Heinz *"medhavda penningar"* var 11 kr. i dansk mønt, og hos Sam fandt man endnu mindre: *"4 kronor i dansk mynt"*.

Således udstyret med de noget ulige fordelte 1.645 danske kr. i alt landede de fem mænd på Hven kl. 22.55 om aften den 30. september 1943. På de fortrykte skemaer blev de registreret som flygtning nr. 647-651. Men de var næppe de eneste danske flygtninge på fiskerkutteren, der ankom til Bäckvikens havn den mørke torsdag aften kort før kl. 11.

Fyr- og Vagervæsenets post- og transportbåd, "Gerda III", på vej over Øresund til Bäckvikens havn på Hven. Med kikert spejdende ud over Sundet står besætningsmedlemmet, Gerhard Steffensen. "Gerda III" fungerede bl.a. som forsyningskib til Drogden Fyr, midt i det sydlige Øresund. Skibet havde under besættelsen tilladelse at bevæge sig helt ind under den svenske kyst. Skibets faste plads var i Christianhavns kanal, og det havde en fire-mands besætning. I de første uger af oktober 1943, sejlede "Gerda III" hver nat med flygtninge til Hven og den skånske kyst. Sejladserne fortsatte i resten af krigen med modstandsfolk, politiske flygtninge og faldskærmsfolk. Takket være "Gerda III" blev op mod 1.000 personer fragtet til friheden i Sverige. (Nationalmuseet, Frihedsmuseets fotoarkiv)

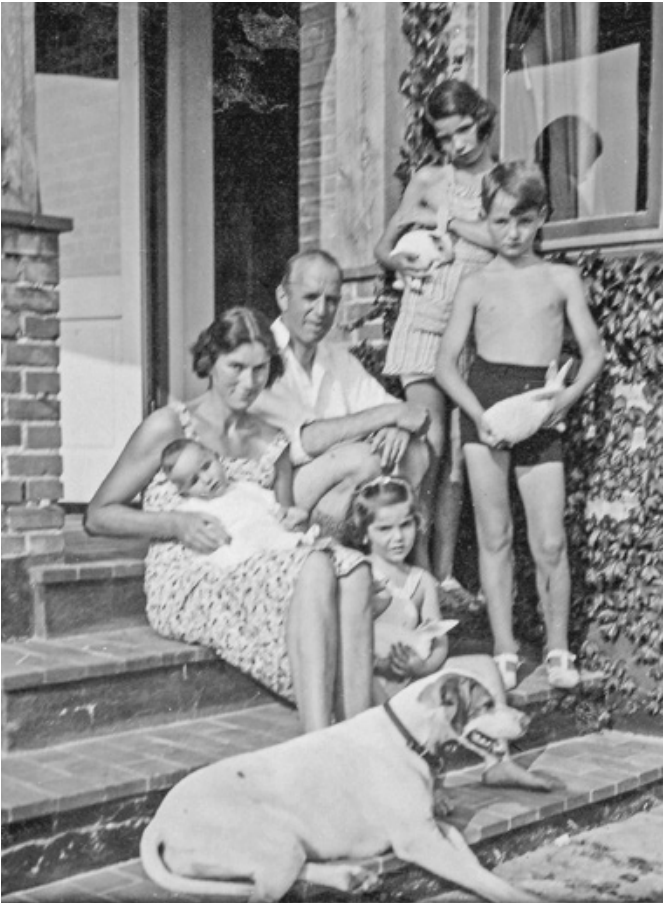
MELCHIORFAMILIEN FRA HENRIKSHOLM

Den ansete og velstående grossererfamilie Melchior havde siden slutningen af 1800-tallet ejet det store landsted Henriksholm i det nordlige Vedbæk. Familien omfattede den engelskfødte enkefru Clara Melchior (1866-1945), hvis mand grosserer Carl H. Melchior (1855-1931) i 1892 købte ejendommen Henriksholm og opførte den nuværende hovedbygning.⁵¹ Parret havde tre børn: Ralph Melchior (1890-1952), Helga Melchior (1893-1977) og Harald Melchior (1896-1973).⁵²

Harald Melchior og familie

Som den første sejlede Harald Melchior med sin familie ud fra Vedbæk om aftenen den 30. september 1943. Af den svenske Socialstyrelsens materiale kan man se, at den yngste søn fra Henriksholm, grosserer Harald Melchior sammen med sin hustru Kamma (f. 1905) og tre af deres fire

børn, ankom til Hven den 30. september 1943. Børnene er nøje registreret: Ettie (f. 1931), Carl Harald (f. 1934) og Dorrit (f. 1939). Et fjerde barn John (f. 15. dec. 1942) registreres også, men samtidig noteres det, at spædbarnet er blevet "kvar i Köpenhamn". På Kamma Melchiors skema er på svensk tilføjet: "Jag anhaller värdsamt att få vistas i Göteborg hos mine släktingar Dr. Carl Mannheimer & Fru, Aschebergsgt. 33, Göteborg, som har inbjudit oss at vistas där".⁵³

Familien Melchior foran deres sommerhus "Udsigten" ved Henriksholm i Vedbæk i sommeren 1943. På trappen sidder den 38-årige Kamma Melchior med spædbarnet, den 6-7 måneder gamle John på skødet. Ved hendes side Harald Melchior, 47 år gammel, samt parrets tre andre børn, datteren Dorrit på 4 år og de to lidt ældre søskende søskende på trappen, 12-årige Ettie og 9-årige Carl. (HA)

Så langt kommer vi med de svenske kilder. Men fra Harald Melchior er bevaret et brev fra Malmø skrevet få dage efter ankomsten til Sverige. Brevet er dateret den 4. oktober 1943 og stilet til en fætter i London.⁵⁴ Harald indleder med at fortælle, at han og Kamma og deres tre børn på 12, 9 og 4 år er ”kommet sikkert til Sverige”, men at de har måttet efterlade deres yngste søn, John, på 10 måneder i Danmark.

Videre fortæller han, at hans mor og søster Helga er blevet i Danmark,

K. SOCIALSTYRELSEN
 UDBUDSSTYRELSEN
 BESÖKTS FÄRDE ÅR 1943, SVENSKORUM 2
 745. ANSÖKAN OM FRÄMLINGSPASS
 Malmö s. 14-15 H. 10 13

Ansökan om främlingspass
 Heltas i 205 exemplar

Till Kungl. Socialstyrelsen

Underskrifnad anmälan härmed att: för mig och minn nämnda barn under
 ett erhålla främlingspass jämte vederbörlig visering av utställarna.

Titelnamn: MELCHIOR
 Födda, förenam: Harald Raphael
 Född den: 30/4-1896
 i (ort): Lundsborna
 Nuvarande nationalitet: Dansk
 Gamla titelnamn: Carl H. Melchior
 Moders familjenamn: Raphael
 Utställarens postadress: Jönköpingsläns
 Platsvarnande adress: Kungälvsgade 37, Lundsborna Q
 Nuvarande adress: 1st Sv. Skolan, Kungälvsgatan 6, Malmö
 Sedan de: 1st Sv. Skolan i Sverige: 20/4-43
 Över vilken senaste fäst eller gränser läkare: 1st Sv. Skolan
 Vid vilken utbildnings- eller vistelse i Sverige: Förlärd från fästskolebarn i Danmark

1943

Min och minn utställare: En dansk Melborgs, som kan
 bli tillräckligt väl för Harald Pao
 Heltas 25. 6. 44
 Vid - 25. 6. 44
 17-11-11-11-11
 15. 12. 43

1

Immigrationsskema for Harald Melchior (1896-1973). Af Melchiors "Ansökan om främlingspass" fremgår bl.a., at den mindste søn, John Harald, født den 15. december 1942, ikke var kommet med til Sverige. (Kilde: Safe-haven. dk)

skjult hos venner, og endelig at storebror Ralph på grund af sit svage helbred er blevet ”sendt til et asyl”.⁵⁵

Om overfarten beretter han, at den var ”meget dramatisk og ubehagelig... i en fiskerbåd om natten, skjult væk i bunden af båden og landede vi på Hven i Sverige. Fiskerne og politiet delte de £ 1.000, som de forlangte af os for 1½ times sejlads.” En efterfølgende del af brevet handler om familiens økonomi, hvor Harald frygter, at hans firma og dets værdier vil blive konfiskeret. Melchior har dog klogelig placeret en del af sin formue i England, og han har medbragt et checkhæfte fra Lloyds Bank på flugten. Han er derfor fortrøstningsfuld med hensyn til fremtiden og regner med at krigen er overstået inden for et år eller to. Dertil kommer, at ”svenskere har været vidunderligt gæstfrie og hjælpsomme”, og han regner med om kort tid at drage fra Malmø til Göteborg, hvor de skal bo hos familien Mannheimer.

Penge i England

HARALD MELCHIORS ERINDRINGER

Brevet, skrevet få dage efter flugten, er naturligvis en primær kilde; men Harald Melchior har også efterladt sig erindringer om begivenhederne i slutningen af 1943.⁵⁶ Heri fortæller han om den usikkerhed, der herskede i de sidste dage i september. Fra familiens hjem på Stockholmsgade 37 søgte han at ordne alt det praktiske omkring familiefirmaet Melchior & Søn i Strandgade. Deres svagelige nyfødte søn, den 10 måneder gamle John blev anbragt på fødeklinikken i Hellerup og ellers gik det frem og tilbage mellem lejligheden i København og deres sommerhus ”Udsigten” på Henriksholms Allé i Vedbæk. Den 29. september var planen lagt for en flugt fra Rungsted, hvor frihedskæmperen Stig Ammentorp ville skaffe et fartøj til overfarten.⁵⁷ Men en luftalarm satte en stopper for denne mulighed.

Dagen efter, den 30. september, var det så havnefoged Knud Andersen, der telefonisk meddelte, at ”æblekasserne kunne afhentes”. Det var kodeordet for, at der var skibslejlighed fra Vedbæk Havn. Melchior beretter dernæst, at der for ”arrangementet forlangtes kr. 20.000, hvoraf halvdelen til politiet inden afsejlingen og resten til fiskerne undervejs. Når jeg garanterede for disse 20.000 kr., kunne enkelte andre flygtninge komme med for en ringere betaling”.⁵⁸

Betaling for overfarten

Her bliver det så rigtig interessant. Det nævnte beløb på 20.000 Kr. (svarende til ca. ½ mio. nutidskroner) er ikke i modstrid med brevet til den engelske forbindelse den 4. oktober 1943, hvor de nævnte 1.000 £ svarer til 20.000 danske kroner. Melchior beretter videre om

fire tyske emigranter og en jødisk musiker, der på den måde kom med på overfarten. Trods unøjagtighederne referer det sandsynligvis til de ovenfor beskrevne fem unge mænd, der krydsede Øresund hin aften.

Af Melchiors beretning fremgår det tydeligt, at delingen af de 20.000 kr. ikke var helt afstemt mellem fiskerne og det danske kystpoliti – men i den forbindelse nævnes havnefogeden dog ikke.

Om selve flugten fortæller Melchior, at den 4-årige datter havde fået sovemidler for at følge stiltiende med. Det var den lokale hjælper, den tidligere nævnte Vedbæklæge, Bojsen-Møller, der havde skaffet medicinen samme dag. Videre beretter Melchior hvordan man på Sundet krydsede et andet mørklagt fartøj, som antageligvis var en anden flygtningebåd.

Ved ankomsten til havnen på Hven blev man mødt med et *"Välkommen til Sverige"* og sammen med over 50 flygtninge indlogeret på et lille hotel midt på øen. Efter et par dage blev de danske flygtninge via Landskrona overført til Malmø. Her blev man *"underkastet utallige og*

Ankomst til Hven

I Sverige meldte Harald Melchior sig til Den Danske Brigade. Her ses han i Malmø 1945 umiddelbart før brigaden drog over Sundet til Danmark i befrielsesdagene, maj 1945 (HA)

langvarige politiforbør".⁵⁹ Det sidste handler om den svenske registrering af flygtningene, som i dag giver os mulighed for en nøjere granskning i flygtningeskæbnerne. Men for de mennesker, der ufrivilligt og i hast havde måtte forlade Danmark til en usikker tilværelse i det fremmede, har det givetvis ikke været sjovt at skulle igennem et grundigt politiforbør, før de for alvor blev lukket ind i "det forjættede land".

Harald og Kamma Melchiors tre ældste børn, Ettie, Dorrit og Carl, fotograferet i Lund i 1943 eller 1944. De ser gladere ud end på fotografiet fra Udsigten i sommeren 1943. (HA)

*Fra "udsigten"
til Vedbæk havn*

I sine erindringer, mente far Harald, at hans yngste datter, den 4 år gamle Dorrit havde fået sovemedicin på vejen fra "Udsigten" til Vedbæk Havn. Sådant mindes den nu 84 år gamle Dorrit Norden (f. Melchior) ikke begivenhederne. Hun fortæller, at det første hun husker fra sin barndom er *"Flugten til Sverige fra Vedbæk i efteråret 1943. Vi fik flere lag tøj på, men havde vist ikke ellers noget særligt med"*.⁶⁰ Videre skriver hun, at hun i mørket gik den lange vej fra "Udsigten" til Vedbæk Havn med en fremmed mand i hånden. Helt stille var hun ikke: *"jeg græd og ville have min far, som jeg ikke kunne se, og jeg græd også, fordi min lillebror John, som var syg, og derfor ikke var med os. Jeg kan huske, at én sagde: Giv hende en uppercut! Inden hun røber os"*. Der lagde min mor sig dog imellem, og hele selskabet nåede velbeholden frem til havnen og den videre overfart, hvorfra Dorrit intet husker. Måske fik hun først sovemidlet ved afgang fra Vedbæk Havn?

FREDAG DEN 1. OKTOBER – EN ENLIG KVINDE?

*I robåd over
Øresund*

Dagen efter det jødiske Nytår havde man endnu ikke set meget til tyskernes frygtede politikorps: Gestapo. At dømme efter de svenske myndigheders registrering var det også en fredelig dag i Vedbæk Havn. Herfra registreredes kun en enkelt flygtning, den 26 år gamle kontorist Kaja Bjaller. Hendes hjemadresse har det svenske politi fået til Johnstorps Allé, hvilket må være en fejlskrivning fra Johnstrups Allé på Frederiksberg bag ved det nyligt saboterede Forum.

Kontoristen havde 50 kr. på sig i dansk mønt, men som de fleste andre flygtninge ikke noget pas. Ifølge registreringen ankom hun til Hven kl. 5.30 om morgenen i en købt robåd. Desværre undlader politiet at registrere afsejlingstidspunktet fra Vedbæk, men man kan vanskeligt tro, at den unge kvinde har roet alene over Sundet, så vi sidder formentlig her med et eksempel på lakunerne i det svenske flygtningemateriale.

I materialet findes en del skemaer, hvor politimyndighederne som afsejlingssted har måttet notere "ukendt havn". Måske skal Kajas ledsagere findes dér, for som bl.a. Harald Melchior fastslog, var man ofte forsigtig med at røbe alt for mange lokaliteter og navne på de personer, der havde hjulpet med overfarten.

*Det jødiske
Nytår*

Nytårsaften – altså det jødiske Nytår – var der dog også aktivitet lidt længere nede ad Øresundskysten, i Skodsborg. Kl. 9 om aftenen den 30. september stod en robåd ud fra stranden i det nordlige Skodsborg. Ombord var fem personer, hvoraf de to var fremtrædende og kendte danske arkitekter: Arne Jacobsen (1902-1971) og Poul Henningsen (1894-1967). Med dem fulgte Arne Jacobsens forlovede Jonna Møller og PHs hustru Inger. Den sidste herre ombord var den 28-årige civilingeniør Herbert Marcus.

Om de to arkitekters flugt over Øresund er der skrevet meget – en del er troværdigt, men også myter om den dristige sejltur i en spinkel robåd er blevet lanceret. Lad os først se på de facts om overfarten, som de svenske politimyndigheder registrerede. Desværre må vi lade os nøje med tre skemaer, da skemaerne for PH og Inger Henningsen tilsyneladende ikke er bevaret.⁶¹

Arne Jacobsen

Skemaerne er udarbejdet i Landskrona af stadsfiskal Gösta Ahlbeck. Om Arne Emil Jacobsen noteres hans fødselsdag og mosaiske tilhørsforhold, og at han er ”arkitekt med egen rörelse [virksomhed].⁶² Årsagen til flugten er, at han som ”*beljude*” frygter at blive pågrebet og deporteret af det tyske politi. Om selve turen til Sverige oplyses vi, at de er sejlet fra Skodsborg den 30.9. 1943 kl. 21.00 i en robåd tilhørende arkitekten Poul Henningsen, som sammen med sin hustru deltog i den risikable sejlads over Sundet. Ifølge skemaet havde turen taget fire timer, idet de gik i land ved ”*Oljefabriken i Landskrona*” den 1.10 kl. 1 om natten.

Med sig havde Arne Jacobsen en ret betydelig mængde kontanter: 5.700 danske kr. og 2.000 svenske.⁶³ Sit pas, der var gyldigt til den 20. august 1944, havde han også medbragt. Til slut følte den nidkære Gösta Albeck sig foranlediget til at bemærke, at Jacobsen havde været politisk neutral både før og under okkupationen og ikke havde befattet sig med at udføre sabotage. Vi taler altså om den mand, der godt et år tidligere havde set sit arkitektoniske mesterværk, Søllerød Rådhus, blive indviet den 16. marts 1942.⁶⁴ Men det kunne den svenske politimester selvfølgelig ikke vide.

*Jonna Møller og
Søllerød Rådhus*

Arne Jacobsens forlovede, Jonna Møller, var født den 5. oktober 1908, og altså knap 35 år gammel ved flugten. Hun var som medlem af den danske folkekirke ikke truet, men ønskede at følge sin jødiske kæreste til Sverige. Hendes bopæl registreres som Ørnegårdsvej nr. 30 i København. Det er nu retteligen i Gentofte, men lad nu det være. Mere interessant er det, at hun registreres som ”*Kattuntryckare*”. Kattuntrykkeriet var et ældgammelt typisk jødisk erhverv, og det var gennem hendes kunstne-

De svenske immigrationsmyndigheders registrering af Arne Jacobsen efter hans flugt over Sundet. Som mange af de andre skemaer er dette også fyldt med unøjagtige eller direkte forkerte informationer. De mest iøjnefaldende fejl er her, at man udover at have stavet den kendte arkitekts efternavn forkert anfører en hjemmeadresse i København hele to gange, som ikke er i overensstemmelse med virkeligheden. Arkitektens medbragte pengesum på 5.700 danske kr. og 2.000 svenske er ganske betydelig, svarende til omkring 200.000 danske nutidskroner. (Kilde: Safehaven.dk)

Dr.-nr. _____

Ink. til Soc. Sigt.
den 2. NOV. 1943
Dnr VI

UPPGIFT

rörande flykting, som den 1/10 1943 ankommit till Landskrona,
från Danmark.

Fullständiga för- och tillnamn: Jakobsen, Arne Emil.
Förläsnings- och Ämbets- (Tryckbestyr) Kaldnavnet undertrycks:

Födelseår: 11/2 1902 Titel: Arkitekt.
Födelseort och År Beskäftigelse

Födelseort: Köpenhamn.

Nationalitet: Dansk.

Religion: Mosaic.

Senaste bostadsadress i Danmark: 67 Høraholmsvej, Köpenhamn.
Seneste faste Bopæl i Danmark

Gjennemgængne skolor och event. avlagda högre examina:
Skoleuddannelse:

Yrkesutbildning: Arkitekt med egen rörelse under adress 67 Høraholmsvej, K-n.
Prøveeksamen

Civilstånd: Ogift, trolövad med fru Jonna Möller, vilken medföljer.
Gift? Ugift? Ex. Børns Navne og Alder? Helix til Børnene er med? Deres Navne og Fødselsdag og År opgives.

Anledning till flykten: Han, som är heljude, befarade att gripas och deporteras av den tyska polisen.

Tidpunkten för flykten från Danmark och platsen för denna: Den 30/9 1943 kl 21,00
Tiden för Flykten och i hvortra er den företaget?

från Skodsborg.

Överfarten till Sverige har skett medelst: Roddått tillhörande arkitekten Paul
Huvudleds skite Överfarten, Hvilken Båd var De?

Henningsen, vilken med hustru medföljde.

Tidpunkten för ankomsten till Sverige: Den 1/10 1943 kl 1,00.
Tid för Ankomsten till Sverige?

Landsstigningsplats: Oljefabriken i Landskrona.
Stad för Ankomsten till Sverige?

Medhavda pengar: 5700:- danska kr. 2000:- svenska kr.
Medhavde Penger (Svensk Mant för sig)

Tillgodohavande i Sverige:
Tillgodohavande i Sverige?

Finnes giltigt pass och när utgår i så fall passets giltighetstid: Danskt pass giltigt till den 20/8 1944.
Finnes giltigt Pass? Hvarnär utlöper Tiden för detta?

Anmärkning: Han har varit politiskt neutral före och under ockupationen samt icke tagit befattning med utförande av sabotage.

Landskrona den 11 oktober 1943.

W. F. Hansen
Stads-Ämbetsb. Stadsfiskal.

Arne Jacobsen nedlægger grundstenen til det nye Søllerød rådhus en måned før indvielsen den 16. marts 1942. Foto fra februar 1942. (Scanpix)

riske virke som trykker, at hun mødte den fremtrædende arkitekt, idet Jonna Møller stod for tekstiludsmykningen på det nye Søllerød Rådhus i begyndelsen af 1940'erne.⁶⁵ I øvrigt får politimesteren i Landskrona også noteret, at Jonna er fraskilt fra direktør Måns Holmblad (= Mogens Holmblad, f. 1906). Med til Sverige har hun medbragt et ugyldigt pas, men 1.190 kr. i dansk valuta. Også hun har været politisk neutral og ikke deltaget i sabotagehandlinger. Det er en grundig mand, hun har siddet over for på politistationen i Landskrona.

Herbert Marcus

Så bliver det Herbert Frederik Marcus' tur. Civilingeniør af jødisk herkomst, født den 20. juni 1915, ugift og bosiddende på Rosenvængets Allé i København. Også han medbragte en ikke ubetydelig sum på 1.400 danske kr., og stadsfiskalen noterer sig – underligt nok – at Marcus

Søllerød Rådhus fotograferet i sommeren 1943 af den tyske fotograf Walter Frentz. Hitler sendte sidst i juli 1943 Frentz til Danmark for at dokumentere arbejdet med Atlantvolden på vestkysten. Frentz landede i København og bevægede sig derfra gennem landet. Undervejs tog han en lang række billeder af det danske sommerland og andre oplagte turistmotiver. Han var også interesseret i klassisk og banebrydende arkitektur, en interesse han delte med sin arbejdsgiver Hitler. Det førte Frentz til Holte for at opsøge det nyopførte rådhus. Hans dokumentationsfotos var primært tiltænkt militæret, men til Hitler personligt fremkaldte Frentz særlige 18 x 24 cm prints af de arkitekturbilleder, som han tog på sine rejser. Det er derfor meget sandsynligt at Hitler har set billedet af Arne Jacobsen og Flemming Lassens rådhus. Om Frentz eller Hitler var klar over, at Arne Jacobsen var jøde og få måneder efter dette billede blev optaget, måtte flygte fra nazisternes forfølgelser af de danske jøder, vides ikke. Under alle omstændigheder er Frentz' enestående foto det første farvebillede af Søllerød Rådhus. (Copyright Walter-Frentz-Collection)

ikke har *"betalat för överfarten"* på Poul Henningensens robåd. Til slut får vi at vide, at Herbert Marcus ikke har medbragt pas, men et legitimationskort udstedt af folkeregistret i København. Endelig bemærker politimester Ahlbeck, at heller ikke Marcus har deltaget i sabotage eller været politisk aktiv.

Så meget for registreringen, og det er jo i virkeligheden ikke så lidt, vi får at vide om tre af de fem flygtninge fra Skodsborg. Men både Herbert Marcus og PH har på forskellig vis fortalt om overfarten hin nat mellem 30. september og 1. oktober. De fleste steder er det blevet til en fem timer lang sejltur, men her må vi mere tro på den emsige svenske politimesters registrering af en fire timer lang overfart – og så i øvrigt med de mange senere udsagn holde os til det væsentlige.

Under alle omstændigheder må den lange tur over det efterårskolde Sund i bølgegang have været oplevet som en efterårsdag i Helvede. Der er intet der tyder på, at Arne Jacobsen var specielt religiøst anlagt, men det må have været med skrækblandede følelser, at den store danske arkitekt tilbragte den jødiske nytårsaften i spinkel jolle midt ude på Øresund.

POUL HENNINGSEN

Når PH overhovedet følte anledning til at tilslutte sig vennen Arne Jacobsens flugt fra jødeforfølgelsen, så var det fordi, at "rimsmøden" med sine ironiske indlæg og revytekster blev opfattet som en trussel mod besættelsesmagten og som en kommunist, der gjorde grin med nazisterne.

"Man binder os på mund og hånd"

Mest kendt er PH's vise fra revyen *"Dyveke"*, hvor Liva Weel i foråret 1940 sang *"Man binder os på mund og hånd"*.⁶⁶ I et foredrag 1941 talte PH om nationalismen som det *"livssyn vi frygter og vil bekæmpe..."*.⁶⁷ Han tænkte på nationalsocialismen = nazismen. I 1941 var det ikke alle, der forstod hans synspunkter, men når han blev beskyldt for at være kommunist, blev det afvist med, at han blot var *"salonkommunist"*.⁶⁸

Ved samarbejdspolitikken nedsmeltning den 29. august 1943, hvor 274 fremtrædende danskere – herunder C.B. Henriques - blev midlertidigt interneret frygtede PH, at han var på tyskernes lister. Med sin nyligte hustru forlod han derfor deres bolig i Ordrup og opholdt sig indtil flugten en måneds tid senere hos venner og bekendte. Kort før flugten den 30. september blev deres hjem opsøgt af medlemmer af nazisten Wilfred Petersens terrorgruppe. Planen var at myrde PH ved en mordbrand, men på det tidspunkt var arkitekten og digteren for længst gået under jorden.⁶⁹

Inger og Poul Henningsen fotograferet under deres eksil i Stockholm, ca. 1945. Var deres robåd kærtret på Øresund hin oktobernat 1943 havde de ikke overlevet. (Nationalmuseet, Frihedsmuseets fotoarkiv)

HERBERT MARCUS OG SEJLTUREN OVER ØRESUND

De to midaldrende, småkorpulente arkitekter ville næppe selv have klaret færden til Sverige pr. robåd en mørk efterårsnat. Til deres held fandt de sammen med en yngre jødisk kaproer, Herbert Marcus, i Skodsborg. Marcus havde tidligere på måneden måtte aflyse en overfart sammen med to jødiske ingeniører og nogle engelske flyvere fra Vedbæk Havn. De havde været nødt til at opgive projektet, da tyskerne brugte lyskastere over Øresund den aften.⁷⁰

De forskellige berettende kilder meddeler, at den båd, der skulle anvendes til overfarten fra Skodsborg Strand, var en robåd, der lå ved Bagsværd sø.⁷¹ På en Falck-bil blev den transporteret fra Nybrovej til stranden om aftenen den 30. september.⁷² Flygtningene opholdt sig på det tidspunkt i en lejlighed i Høje Skodsborg. Poul og Inger Henningsen var som de sidste nået frem inden udgangsforbuddet kl. 20. Kontaktstedet var hos fru Emmy Valentin, Høje Skodsborgvej nr. 14. Inger Henningsen beskriver det således: *"Fru Valentin, hvis lejlighed vi invaderede, var utrolig sød og beroligende. Det vrimlede med modstandsfolk, og aldrig har jeg set så mange våben på eet sted. Jeg var ikke rolig, men mærkelig tilpas i al vores hjælpeløshed. Vi var virkelig afhængige af andres hjælp"*.⁷³

Efter at have krydset Strandvejen i bælgmørke satte de fem flygtninge ud på den farefulde færd i den spinkle robåd. Med den habile roer Herbert Marcus blev Sundet krydset. Ifølge en senere udlægning foregik det i *"høj sø og med kvinderne øsende uafbrudt fra den åbne båd"*.⁷⁴

*Emmy Valentin
i Skodsborg*

Arne Jacobsen og PHs redningsmand, ingeniøren og kaproeren Herbert Marcus (1915-2012). Marcus vedblev at dyrke rosporten på sine ældre dage. Her foto fra 1986. (Jacob Maarbjerg/Ritzau Scanpix)

Med livet på spil

Efter næsten fire timers konstant roning var han dog til sidst så træt, at han måtte overlade årene til Arne Jacobsen, mens han selv faldt i søvn, da de nærmere sig den svenske kyst.⁷⁵

I en anden version om den sindsoprivende, godt 16 km lange sejltur fortælles, at studenterroeren Marcus var en erfaren roer, men han *"løb træt i sin mere professionelle roteknik, da båden ikke havde noget rullerede. Arne Jacobsen, der gjaldt for at være fysisk stærk, måtte overtage roningen, men han blev hurtigt udkørt og søsyg"*. Det endte med, at *"kvinderne måtte gribe årerne og føre båden igennem til den svenske kyst"*.⁷⁶

Med hensyn til vejret havde de fem flygtninge på Øresund dog det held, at det var en for årstiden ret lun aften på omkring 10°, og en svag vind var i nordvest, altså delvis rygvind.⁷⁷ En klar aften uden nedbør, men derfor har det alligevel været koldt og vådt ude på det mørke sund, og var de kærtret, havde de ganske givet ikke overlevet. Hvorfor de sejlede langt ind i Landskronas havn, ved vi ikke; men det må have været en forkommen, gennemblødt og udmattet flok, halvsøsyge flygtninge, der gik i land midt om natten i Landskrona.

Landskronas søndre havnebassin fotograferet en vinterdag i 1930'erne. Bygningen t.h. er Svenska Oljefabrik AB, og det må være den oliefabrik, som PH og Arne Jacobsens robåd lagde til ved efterturen over Øresund på den jødiske Nytårsaften, den 30.9.-1.10. 1943. (Landskrona Museum)

ANKOMSTEN TIL SVERIGE

Man undrer sig også lidt over, at Arne Jacobsen-gruppen valgte Landskrona, som destination. Dermed kom de til at ro næsten 9 sømil (svarende til 16,5 km). Havde de valgt Bäckviken på Hven var afstanden kun 6 sømil (svarende til 11 km). Fra det svenske materiale ved vi, at der samme nat ankom 68 jødiske flygtninge til Hven. Forklaringen må søges

i, at modstandsbevægelsen i Skodsborg havde opbygget en flugtrute, der herfra gik til Landskrona fremfor Hven.⁷⁸ Dertil kommer muligvis, at man hin klare oktobernat kunne se lyset fra Landskrona hele vejen.

Under alle omstændigheder kom holdet igennem og gik i land ved Landskrona midt om natten. Det præcise landgangssted registrerede det omhyggelige svenske politi også, nemlig oliefabrikken i Landskrona Havn. PH skiver digterisk om et "værft med kraner" og "en glidende strøm af gloende glas og paradisiske ild". Men stedet var den indre havn i Landskrona ved Søndre Kaj, hvor der på den ene side lå et stort skibsværft og på modsatte side rapsoliefabrikken side om side med en gødningsfabrik.⁷⁹

*PH's digt om
flugten over
Øresund og
ankomsten til
Landskrona:*

*Mørket har hallucineret synet
- slimede bølger time for time
- nethinden vrimler som fisk i en stime
Hvor langt er vi inde mod freden og frelsen?*

*Oplyst af sure kviksølvslamper
synes vi, vi ser et værft med kraner
- bagved brænder i tjærsede faner
røg fra en skorsten - men ingen mennesker*

*Vi lægger til kajen og bare står
og fryser, mens vandet driver af os,
så river den ene sig løs og går
ud for at finde mennesker -*

*- det man ikke har turdet så længe
- stole på nogen man ikke kender
- lægge sit liv i en fremmeds hænder
- vente at mennesker er mennesker*

*Vi finder dem ved en glidende strøm
af gloende glas, paradisiske ild,
svedende mænd ved et natligt slæb.
Så er mareridt endt i en paradisdrom!*

*Mændene slipper de lange stager,
rækker os store venlige hænder.
Med et stille smil sir de: Velkomne til!
- Vi er faldet mellem mennesker.⁸⁰*

Den Danske Brigade

Herbert Marcus meldte sig til Den danske Brigade i Skåne. Arkitekterne tilbragte resten af krigen i Stockholm, hvor PH under asyltiden i Sverige engagerede sig i det nordiske intellektuelle miljø i Stockholm. Her stod grundlaget for en fremtidig demokratisk velfærdsstat højt på dagsordenen, og spørgsmålet om indretningen af Tyskland efter den nordiske model blev diskuteret. Til kredsen sluttede sig i 1943 den tyskfødte "norske" journalist Willy Brandt.⁸¹

Funkisbyggeriet Høje Skodsborg blev opført på Skodsborgskrænten i 1937, og var et for datiden super moderne byggeri. Under besættelsen boede der både modstandsfolk og nazister i de populære, moderne lejligheder, og det var fra stranden nedenfor, at både modstandsfolk og jøder sejlede over Sundet i 1942-43. Luftfoto fra 1937. (HA)

FLUGT- OG MODSTANDSCENTRET HØJE SKODSBORG

Skodsborg under besættelsen var et sted med usædvanligt mange og stærke modsætninger, og man kan godt forstå, at modstandsbevægelsen med tiden henlagde en del af sine aktiviteter omkring flugtruter til Sverige fra Skodsborg til Smidstrup nord for kommunegrænsen.

Besættelsesmagten var fra i hvert fald 1943 rigt repræsenteret på Skodsborgkysten, hvor man havde beslaglagt de to gamle, men hensygnende hoteller: Skodsborg Søbad og Hotel Øresund. Deres storhedstid var fra før verden gik af lave i 1914.⁸² Syvende Dags Adventisternes badesanstatorium derimod var en driftig virksomhed, men blev i de sidste krigsår fuldstændig indrettet til lazaret for sårede tyske østfrontsoldater.⁸³ Alt i alt betød den tyske beslaglæggelse, at det vrimlede med tyske sol-

Gylle og Konsulinden

dater omkring Skodsborg Strandvej. Dertil kom tyskvenlige elementer og herboende nazister. Ikke lige det sted, der synes mest velegnet til aktivt modstandsarbejde.

Ikke desto mindre var der gang i den i det i 1937 opførte moderne boligkompleks Høje Skodsborg. Og det var kvinderne, der førte an. I nr. 4 på 2. sal var det den fraskilte vicekonsulinde Eli Gylling (1897-1985), der var flyttet til Skodsborg i sommeren 1942. Fra december samme år deltog hun aktivt i det illegale arbejde.⁸⁴ Lidt længere henne i nr. 14 boede endnu en konsulinde Emmy Valentin (1895-1945) og hendes datter Birgit.⁸⁵ Også hun var fraskilt og var så tidligt som 1941 blevet engageret i kampen mod værnemagten. "Gylle" og "Konsulinden" som var de to kvinders dæknavne, var langt fra de eneste aktive i Skodsborg. De to jævnaldrende kvinder blev bl.a. hjulpet af politibetjentene Erik Lund, der også boede i nr. 4 og den lokale ordenshåndhæver, landbetjent Malling, der boede i byggeriet Solgården, Solgårdsvej nr. 6.⁸⁶

En gruppe modstandsfolk er samlet til fest i Oscar Davidsens selskabslokaler på Åboulevarden i København. Formentlig i 1942. Birgit og Emmy Valentin fra Skodsborg er de to damer der sidder nummer tre og fire fra venstre. Siddende til højre for Emmy Valentin (arm i arm) ses Robert G. Jensen med dæknavnet "Tom". Han var i samme gruppe som Valentins og var en af de centrale skikkelser, når det gjaldt at hjælpe flygtninge – herunder Melchior - over Øresund. Han blev dræbt af Gestapo under en aktion på Frederiksberg i sommeren 1944 (se note 124). De vestklædte herrer t.h. er brødrene og journalisterne Peter og Ivar de Hemmer Gudme, der efter at have været engageret i den finske og baltiske frihedskamp i årene omkring 1940 tidligt engagerede sig i modstandskampen mod den tyske "Neuordnung". Peter omkom i Shellhuset i november 1944 ved selvmord efter tysk tortur. (Nationalmuseet, Frihedsmuseets fotoarkiv)

Frau Gelin

Men det var et farligt spil de var ude i, thi i Høje Skodsborg boede også nazister og tyskvenlige. I nr. 6 var det den tyskgifte fru Gelin. I vejviseren hedder hun fru Rørdam, og ganske rigtigt var hun datter af den kendte digter Valdemar Rørdam (1872-1946), der i sit had til kommunismen lovpriste Hitler og nazismen, uden dog at melde sig ind i nazistpartiet, DNSAP.⁸⁷ Men i forhold til modstandsarbejdet var Rørdams datter en noget tvivlsom nabo: Frau Gelin ernærede sig nemlig under besættelsen som fangevogter og tolk i Vestre Fængsels tyske afdeling.⁸⁸ Endnu farligere var det dog nok for Emmy Valentin i nr.14. I samme opgang boede ægteparret Borg, der siden oktober 1940 havde været medlemmer af det danske nazistparti.⁸⁹

Kort sagt var Skodsborg et betændt miljø, hvor den illegale modstandskamp blev ført midt i fjendens lejr. Det gik da heller ikke godt i det lange løb. Emmy Valentin deltog fra begyndelsen i dæk- og efterretningsarbejdet omkring de første SOE-faldskærmsfolk i Danmark.⁹⁰ I december 1942 forsøgte tre af disse frihedskæmpere at flygte til Sverige fra Skodsborg. Men den lokale fiskerbåd, de havde udset sig, var så godt låst fast med kæder – på tyskernes krav – at de måtte opgive forhavendet og vende tilbage til udgangspunktet, Emmy Valentins lejlighed i nr. 14. Det var imidlertid begyndt at sne, og de tre mænds fodspor kunne følges direkte til Høje Skodsborgvej nr. 14. Med ”styrmand Mikkelsen” i spidsen blev de kort efter arresteret af et velbevæbnet dansk politi og endte i tysk fangenskab og koncentrationslejr. Alle tre overlevede krigen.⁹¹

I Emmy Valentins Skodsborg-lejlighed opholdt sig også journalisten Ole Kiilerich. Ved hjælp af hans pressekort og under forgivende af at være kærester med redaktør Kiilerich lykkedes det Emmy Valentin at undgå arrestation. Hun gik derefter under jorden med hjælp af Mogens Fog i Charlottenlund. Professoren kunne senere berette, at parret slap forbi politikæden omkring Høje Skodsborg ”ved angerfuldt og beskæmmet at fremføre, at de havde haft et natligt uautoriseret samvær i en af kompleksets lejligheder.”⁹² Emmy Valentin flygtede i 1943 til Sverige. Den fru Valentin, der modtog PH og frue i september 1943 må have været datteren Birgit Valentin (1915-1994).⁹³

ELI GYLLING OG SENDEREN I SKODSBORG

Eli Gylling, der i begyndelsen havde deltaget i organiseringen af flugter fra stranden neden for Høje Skodsborg, blev efterhånden mere engageret i efterretningsarbejdet og radiokontakten til de frie danske i Sverige. Særlig beretter hun om sin telegrafiske kontakt fra lejligheden

*En mislykket
flugt fra
Skodsborg*

*Telegrafisk
kontakt til
Sct. Ibs på Høen*

Foto fra Eli Gyllings lejlighed i Høje Skodsborg. Radiooperatør Kaj Nielsen sidder med den hemmelige sender, der blev brugt til at sende og modtage beskeder til og fra Hven. Fotoet er en rekonstruktion lavet umiddelbart efter befrielsen. (Nationalmuseet, Frihedsmuseets fotoarkiv)

i Skodsborg til en dansk officer placeret i kirketårnet på Sct. Ibs kirke på Hven. Det endte dog også med, at hun blev arresteret af Gestapo i lejligheden i Skodsborg natten mellem 14. og 15. april 1944. Tyskerne fandt dog aldrig rigtig noget på hende, og efter 8 måneder i Horserød og Frøslevlejren blev hun løsladt i december 1944.⁹⁴

Før vi helt slipper modstandskvinden Eli Gylling, skal vi lige høre hendes nærmest poetiske beskrivelse af den ”sidste transport” fra Skodsborg, som hun var med til i slutningen af november 1943. Det kunne have været beskrivelsen af Arne Jacobsen og PH’s afsejling fra Skodsborg Strand et par måneder tidligere:

*”En lav kommando, og båden gled sagte og forsigtigt fra land. Tilbage på stranden stod vi og stirrede på, om alt stadig gik godt... Åh, nej! Der var morrild!! Naturen havde spillet os et uanet puds. Vandet blev pludseligt som levende af lys. Derude på søen trak nu i den mørke nat både årer og båd deres lysende spor... Op og ned som indrammet af neonlys gled de to par årer, taktfast og regelmæssigt. Det hoppede og sprang med lysende prikker, når vandet gled ned fra årene, og selv roret trak sig en stribe”.*⁹⁵ Det kunne også være smukt, selv om det var dødsens farligt.

En robåd på Øresund

FRA SKODSBORG TIL THERESIENSTADT

Vi bliver i Skodsborg, hvor det jødiske Nytår nu var overstået, og den 1. oktober var blevet til lørdag den 2. oktober. Det var den dag, hvor Gestapo for alvor satte jagten på de danske jøder i gang, og med den

Wilfred Petersen

aktivitet og de mange nazister i Skodsborg var det da også her, at en af de planlagte flugter gik galt.

Som tidligere nævnt havde nazisten Wilfred Petersens terrorgruppe "et godt øje" til Poul Henningsen. I forsøget på at optrælle den modstandsgruppe, som de forestillede sig, at PH var medlem af, havde Wilfred Petersens mænd kidnappet en kioskejer og hans hustru. Ægteparret blev mishandlet og udsat for lange forhør, men det viste sig, at de vist ikke havde noget med nogen modstandsgruppe at gøre.

Historien om PHs modstandsarbejde var helt og holdent opdigtet af en af Wilfred Petersens unge hjælpere, den kun 17 år gamle gymnasieelev Steen Andersen. Den unge mand frygtede nu, at denne fiasko ville gøre ham så upopulær hos Wilfred Petersen og hans folk, at de kunne finde på at likvidere ham. Steen Andersen besluttede sig derfor at flygte til Sverige, og via de illegale flugtorganisationer ankom Andersen om aftenen den 2. oktober til en villa i Skodsborg. Den aften fungerede villaen imidlertid også som gemmested for David og Sara Gendlin, et jødisk ægtepar, der ventede på at komme videre til Sverige.

Intetanende om faren gik ægteparret i seng, mens Steen Andersen øjnede chancen for at komme på god fod med Wilfred Petersens gruppe. Han ringede derfor til sine kammerater og skjulte sit flugtforsøg for dem ved at sige, at han var blevet taget til fange i villaen i Skodsborg af modstandsbevægelsen. Wilfred Petersens folk kørte straks til Skodsborg, og midt om natten blev hr. og fru Gendlin vækket af en gruppe bevæbnede mænd, der beordrede dem ned i stuen. Her blev de forhørt og berøvet deres medbragte 5.000 kr. i kontanter, sølvbestik til 12 personer samt fruens smykker, og hvad de ellers havde på sig. Derefter blev der sendt

Wilfred Petersen (1905-1981) var en nazistisk agitator og leder af et revolutionært nazistisk parti kaldet "Dansk Socialistisk Parti" og senere også fører af det første og kortlivede parti med navnet "Dansk Folkeparti". Hans følgere var primært unge mænd, der kaldte sig Nordiske Legionærer. De holdt sig ikke tilbage fra at bruge voldelige og gangsteragtige metoder. Bl.a. blev de berygtede for gadekampe og for at være særligt aktive i indfangningen af jøder i tiden omkring oktober 1943. Wilfred Petersen deltog ikke selv aktivt i de voldelige aktioner, men opildnede sine følgere og var ofte hjernen bag dem. I retsopgøret efter besættelsen var det svært at hænge Wilfred Petersen op på hans følgeres voldelige handlinger, så han slap forholdsvis billigt med seks års fængsel. Han slog sig senere ned i Birkerød under navnet Niels Petersen. Her drev han den succesfulde virksomhed Termoskum. Han døde i Birkerød i 1981 og afsværgede efter sigende aldrig sine nazistiske holdninger. Portrætfoto fra 1937 (Ritzau Scanpix)

bud efter en tysk lastbil, der kørte dem til Vestre Fængsel. Herfra blev de kort efter sendt videre til KZ-lejeren i Theresienstadt, hvor de ankom den 14. oktober 1943.⁹⁶

Sara Gendlin, der var gravid, fødte den 6. marts 1944 en søn i Theresienstadt. Hun nåede at give ham navnet Leif, men koncentrationslejren var ikke et godt sted for et spædbarn, og drengen døde efter kun 5 dage.⁹⁷ Ægteparret overlevede krigen og vendte hjem til Danmark, men led forståeligt nok af dårlige nerver efterfølgende.

POGROMEN LØRDAG DEN 2. OKTOBER 1943

Tilbage til Vedbæk. Nu var det alvor. Ved midnat forlod en ”förhyrd motorbåt” havnen. Ombord var op imod en snes mere eller mindre opskræmte mennesker, der havde det til fælles, at de var af jødisk herkomst – nogle mere end andre. Gruppen ankom til Hven kl. 10 minutter i 6 om morgenen den 2. oktober 1943.

Aage Bohr

For de fleste af de ufrivillige rejsende er bevaret det svenske politiske registrering. Som den første blev den 21-år gamle studerende Aage Bohr afhørt og registreret som flygtning nr. 682. Han var født i København

Aage Bohr (1922-2009) og hans far, atomfysikeren Niels Bohr (1885-1962) fotograferet i 1954 i forbindelse med forsvaret af Aage Bohrs disputats på Københavns Universitet. (Niels Bohr Archive, K.U.)

den 19. juni 1922, boede på Gl. Carlsbergvej nr. 15, han var ugift og studerede fysik ved Københavns Universitet. Den unge mand medbragte 400 kr. i danske sedler, men ikke noget pas. Som religion anføres ”evangelisk”, men som årsag til flugten angives, at faderen er ”*halvjude*”. Det emsige, men uvidende svenske politi, kunne naturligvis ikke vide, at den omtalte halvjøde var Danmarks verdensberømte atomfysiker Niels Bohr – og de kunne naturligvis heller ikke forudse, at flygtningen foran dem selv skulle få en karriere som fysiker og professor ved Københavns Universitet, hvor han i 1975 blev hyldet med Nobelprisen i fysik.⁹⁸ Men Bohrs flugt sætter nazismens ondskab og menneskelige forarmethed i det sørgelige perspektiv, hvor det hører hjemme.

Fam. Polack

Flygtning nr. 683 vender vi tilbage til. Men som nr. 684-86 møder vi den jødiske familie Polack, der alle er født i København. Redaktør Michael og fru Ellen Polack bor ved Glyptoteket i hjertet af København, mens den medfølgende voksne datter, 21 år gamle Dorrit bor på Frederiksberg Allé nr. 32. Hendes erhverv angives til at være ”*tandskötterska*”(tandplejer). Familien medbringer hverken penge eller pas.

Fam. Bodnya

Så kom turen til familien Bodnya, hvis fire medlemmer fik skema-numrene 688-691. Familiens adresse var Borups Allé nr. 103 i København, og rejseholdet bestod af far og mor samt to voksne, hjemmeboende børn. Husstandsoverhovedet var Falka Bodnya, der ernærede sig som urmager, hans hustru hed Rachel og begge var født i Rusland i henholdsvis 1888 og 1896. Den 25 år gamle søn Hugo Bodnya og 22 år gamle datter Lillian Bodnya var til gengæld begge født i Danmark. Hele familien havde dansk statsborgerskab. Hugo havde en studentereksamen og studerede ved Københavns Universitet, mens Lillian var uddannet som sløjdlærerinde. Alle familiemedlemmer havde medbragt deres pas, som var gyldige til den 18. april 1945. De havde åbenbart fået dem udstedt samme dag kort efter besættelsen. De var heller ikke uden midler, idet Falka Bodnya disponerede over 2.000 kr. i danske sedler og kr. 75 i ”*svenska penningar*”, også Rachel havde medbragt 75 svenske kroner, mens sønnen og datteren hver blev noteret med 50 svenske kroner. Der lyder kort sagt som en velforberedt familie.

*Jøderne fra
Rusland*

Som jødiske flygtninge med rødder i Rusland repræsenterer familien Bodnya den tredje store gruppe jøder i Danmark. Vi har tidligere mødt de for længst integrerede jødiske familier som Melchior, Henriques og Bohr, hvis slægter havde været i Danmark i århundreder. Modsat har vi også mødt flere repræsentanter for de statsløse jøder, der var kommet til Danmark i 1930’erne på flugt fra det nazistiske regime – og som rets- og statsløse var den mest truede gruppe. Men her drejer det sig om de

østeuropæiske jøder, der blev ofre for de russiske pogromer efter mordet på Zar Nicolaj i 1881 og den grusomme forfølgelse og masse mord på jøder i Østeuropa 1903-06.⁹⁹ Vi må antage at Falka og Rachel Bodnya hører til den gruppe, der kom til Danmark efter det andet pogrome omkring 1905. Begge deres børn er som nævnt født i Danmark i henholdsvis 1918 og 1921.

Næste i flygtningerækken på Hven hin morgen ved sekstiden er Franz Reis. Nr. 692 er født i Mannheim i Tyskland den 12. april 1885 og klassificeres som statsløs. Han har dog en ganske god adresse i København, nemlig Ved Volden nr. 10 på Christianshavn, hvor han driver en grossererforretning. Med sig har han 590 danske kroner, men som statsløs naturligvis ikke noget pas. Han registreres som gift, men yderligere oplysninger om hans hustru findes ikke.

Danske statsborgere

Også de næste i rækken, nr. 693 og 694 betegnes som gifte, men spor af deres ægtefæller er der ikke. Begge er danske statsborgere, men født i henholdsvis Wien i Østrig og Stettin i Tyskland. Paul Lenzberg hedder den østrigsfødte dansker. Han er 42 år gammel har en studentereksamen, ernærer sig som direktør og bor på Vemmetofte Allé i Gentofte. Med sig har han hele 1.660 danske kroner. Stettin-fødte Maria Amtsbiller er lige fyldt 40, og er uddannet gymnastiklærerinde. Hun er gift og bor på Finsensvej nr. 39 i København. Manden er der ikke spor af, ej heller et pas, men hun medbringer dog over 600 danske kroner.

Så følger to ugifte danske kvinder med tilknytning til det mosaiske samfund i Danmark. 27 år gamle Ragna Nathan har en studentereksamen og er laboratorieassistent, selv om hun er uddannet som engelsk korrespondent. Hun bor i Charlottenlund på Enighedsvej og er ikke uden egne midler, da hun kan fremvise 1.275 danske kroner. Margit Heine fra Sct. Thomas Allé i hovedstaden er dog endnu bedre stillet – hvis det ikke lige var for flygtningeskæbnen. Det svenske politi registrerer hendes medbragte formue til 3.000 danske kroner. Det er ikke ganske klart, hvad hun lever af, men hun har en ”*musikutbildning*”.

Flygtning nr. 697 er Margits moder, Else Heine. Hun registreres som gift frue, men manden er åbenbart ikke med. Det er formentlig et udtryk for, at flugten i oktober 1943 splittede mange familier, der af grunde, vi ikke kender til i dag, valgte forskellige flugtveje til Sverige. Fru Heine, der boede på Poul Ankersgade i København, var lige som datteren ikke uden midler. Hendes medbragte formue blev registreret til danske kr. 3.400.

De statsløse

Ægteparret Hans og Inger Robertson, nr. 698-699, repræsenterer det sammenbragte jødiske par, hvor han er statsløs tysk jøde, født i Hamborg i 1883, mens hun er dansk født og i øvrigt 20 år yngre end

Den tyske danser Harald Kreutzberg. Foto fra 1927 af Hans Robertson (1883-1950). Robertson, der flygtede fra Vedbæk den 2. oktober 1943, var en populær og anerkendt portræt- og teaterfotograf i Berlin i 1920'erne. Efter den nazistiske magtovertagelse i 1933 emigrerede han til Danmark, hvor han etablerede sig med atelier i København. (Wikimedia Commons)

Hans og Inger Robertson fotografere på vej ud af toget ved deres hjemkomst til Danmark efter befrielsen. Efter hjemkomsten fra Sverige i 1945 åbnede Robertson et atelier i Vangede og var en efterspurgt og særdeles produktiv portrætfotograf. Efter hans død overtog Det kongelige Bibliotek en samling på ca. 3.000 fotografier fra hans tid i Danmark. (Det kongelige Bibliotek)

manden. Hun er uddannet gymnastiklærerinde, mens Hans Robertson kan rose sig af både studentereksamen og nationaløkonomiuddannelse i Tyskland, men som *"yrkesudbildung"* også en fotografisk uddannelse, og det var som fotograf, at han har arbejde med udgangspunkt i sit hjem på Nordre Fasanvej nr. 80 på Østerbro.¹⁰⁰ Intet pas, men 1.000 kr. i konstanter havde parret med til Sverige.

L. R. Michaelis

Det var en lang række, der stod foran de svenske politimyndigheder efter rædselsnatten den 2. oktober 1942. Nr. 700 hed Ludvig Robert Michaelis, en statsløs tysker, født i Berlin i 1902. Den 40-årige herre var fraskilt og tjente til dagen og vejen som reklametegner. Han medbragte 150 danske kroner. Hans bopæl i Danmark blev noteret som Fredensvej nr. 4 i Tåstrup. Det positive vejnavn kunne dog ikke yde nogen beskyttelse. Som statsløs jøde hørte Michaelis til den mest udsatte befolkningsgruppe, da den tyske jagt på jøder i Danmark blev sat i værk den 2. oktober 1943.

EN FISKERBÅD FRA VEDBÆK

Nr. 701 og 702 stammede også fra Tyskland: 47-årige Max og 50-årige Martha Hartvig var født i henholdsvis Berlin og Halle. De var ledsaget af deres voksne datter Ursel Hartvig. Men nu gik der kludder i det svenske nummersystem, for hun fik det tiloversblevne nr. 683/583, og så viste det sig, at Hartvig-familien var kommet til Hven med en helt anden båd og på et andet tidspunkt. Der var tale om en lille fiskerkutter, der må have afsejlet i skumringen fra Vedbæk, idet de tre Hartvig'er blev sat af i Bäckviken kl. 21 om aftenen den 2. oktober. Det ser også ud som om familien havde råd til en slags særbehandling, idet de medbragte en betydelig formue i danske penge.

Familien Hartvig kom fra Store Møllevej nr. 8 på Amager, hvor den købmandsuddannede Max Hartvig havde sin forretning. Han selv havde ikke sit pas med, men både hustruen og datteren rådede over gyldige pas. Pengebeholdningen var til gengæld betydelig, i alt 15.000 danske kroner, hvoraf Ursel Hartvig rådede over de 5.000.¹⁰¹ Ursel stammede ligesom faderen fra Berlin, hvor hun var født den 26. december 1926. Familien er derfor nok først kommet til Danmark efter 1933, men alle tre havde dog opnået dansk statsborgerskab.

Foto fra Vedbæk havn 1940. På den ene side af havnen ligger fiskernes både og på den anden lystbådene. I løbet af besættelsen blev det kun tilladt at have erhvervsfartøjer i havnene. (HA)

Hartvigs blev de sidste, der blev sejlet over fra Vedbæk på den onde dag. I alt registrerede de svenske myndigheder 20 ankomne flygtninge fra Vedbæk Havn. Ingen af dem var fra kommunen. Men det betyder kun, at de lokale fandt andre flugtveje, måske ud fra den tanke, at det var sikrere for alle parter, at flygtningene og deres redningsmænd ikke kendte hinanden.

FAMILIEN HESSE, FRA HOLMEVEJ I VEDBÆK

Et par hundrede meter fra Vedbæk Havn, på Holmevej nr. 17, boede den tyske familie Hesse, som var af jødisk herkomst og stammede fra Berlin. Holmevej er den rene idyl med smukke huse, flere af anseelig alder og i et sjældent smukt kulturmiljø.¹⁰² Alt det spillede ingen rolle i oktober 1943. Den 2. oktober var der opbrud. Vedbæk Havn lå lige for, men det blev fra Munkerup pr. Dronningmølle, at familien stod ud på den farefulde færd fra Nordsjælland til Skåne.

Det er politiet i Höganäs nord for Helsingborg, der registrerede familien, og de er ikke helt så præcise som deres kollegaer i Landskrona og Malmø. Af det bevarede materiale kan vi fastslå, at den flygtende familie Hesse bestod af: Enkefru Dagmar Hesse og hendes to gifte sønner, 42-årige Holger og 39-årige Axel med deres hustruer Ruth på

Holmevej 17 i Vedbæk. Det fornemme hus med bindingsværksoverbygning blev opført omkring 1915 af Vedbæks første læge, Michael Philipsen (1882-1949). Han var selv af jødisk afstamning og solgte i 1937 sit hus til den fra Tyskland hjemvendte familien Hesse. Philipsen drog til Færøerne som kredslege og sled sig – ifølge vor store lokalhistoriker Gunnar Sandfeld – op på de under krigen totalt isolerede Atlanterhavsoer. Han vendte tilbage til Vedbæk som en nedbrudt mand i 1946 og døde få år senere. (Foto: Niels Friis-Hansen 2023)

*En danskfødt
jøde i Tyskland
og USA*

Familien Hesse fra Vedbæk fotograferet i Stockholm omkring 1944. Enkefru Dagmar Helga Hesse er den ældste af kvinderne. Til højre for hende sidder Grete Hesse med lille Birger Hesse, som blev født i Sverige. Drengen er 4-5-år gamle Rolf-Erik Hesse, søn af Grete og Axel Hesse. Manden bagved Rolf-Erik er formentlig hans morfader, Moritz Wallach, mens den yngre mand bagved Grete formentlig er hendes mand Axel Hesse. De øvrige personer er ubekendte familimedlemmer tilhørende slægterne Wallach og Hesse. (Dansk Jødisk Museum)

25 og Grete på 38 år samt hendes og Axels 4 år gamle søn Rolf-Erik. Der er tale om en dansk-jødisk familie, der i de første år af 1900-tallet emigrerede fra Danmark til Tyskland. Den ældre generation Dagmar (f. 1873) og hendes afdøde ægtemand Gustav var født i København. Det samme var sønnen Holger den 26. november 1900, mens lillebror Axel blev født den 8. februar 1904 i Berlin.

Holger Hesse (1900-1967) fik en bemærkelsesværdig karriere. Han blev uddannet som ingeniør i Tyskland og fik ansættelse i det store ansete, tyske elektrofirma AEG. Herfra kom han i slutningen af 1920'erne til USA, hvor han arbejdede for General Electric. Tilbage i et splittet og konfliktramt Tyskland i 1930'erne opnåede han både doktorgraden og blev leder for en medicinsk-teknisk virksomhed. Men med Hitlers magtovertagelse i 1933 blev forholdene snart umulige, også for de veluddannede jøder. I 1935 brød familien op og flyttede tilbage til Danmark. Her fortsatte Holger Hesse sin innovative virksomhed i kælderens underhuset på Holmevej 17. Det blev i 1937 til Testa-laboratorium og senere til det store børsnoterede firma Ambu A/S.¹⁰³

Tilbage til 2. oktober 1943. I Höganäs registrerede politikonstapel Jensen følgende om familien: De var udsejlet fra Nordsjælland, Gilleleje eller Munkeup, et sted mellem kl. 19 og 21 og ankommet til Höganäs mellem kl. 23 og 24 den 2. oktober 1943. Selv om politiet ikke kan blive helt enige om afsejlings- og ankomsttidspunkt, ligger det fast, at de blev bragt over af en dansk fiskerbåd.

Herfra kan følgende fastslås: Enkefru Dagmar Hesse var født i København den 27. maj 1873 og var altså en aldrende frue på 70 år. Hun boede på Holmevej i Vedbæk hos sin ældste søn, og hun medbragte et gyldigt pas, 10.000 kr. og en invitation til at bo hos en familie på Gustav Adolfstorg nr. 4 i Malmø.¹⁰⁴

Den kun delvist bevarede registrering af Holger Hesse bekræfter, at familien agtede at slå sig ned hos direktør Eriksson på Gustav Adolfstorg i Malmø. Om hustruen Ruth Hesse, født 24. januar 1918 kan vi

ikke udlede meget mere. Hun var uddannet kontorist, boede på Holmevej med sin mand og havde ingen børn.¹⁰⁵ Hun havde dog medbragt et pas, der var gyldigt til juni 1946. Med hensyn til formue henvistes til "*maken*".

Men så var der jo broren Axel Hesse og dennes hustru Grete, og nu bliver man noget mere oplyst af Höganäs-politiets registrering. Først Grete. Hun er født i København den 19. april 1905. Hun tilhører den mosaiske trosretning, hvad hendes danskklingende fornavn ikke just indikerer. Hun har studentereksamen, hvilket betyder, at hun har været blandt de tidlige kvindelige studenter i Danmark. Men så blev hun gift med Axel Hesse, og det blev ikke til nogen større karriere. Parret er bosiddende på Hyldegårds Tværvej nr. 6. Det er i Ordrup i Gentofte Kommune, selv om svenskerne af gammel vane skriver "*Köpenhamn*". Med på flugten følger deres lille knap fem år gamle søn, Rolf-Erik, født den 4. december 1938.

Penge har hun ikke med, de er hos ægtemanden, men pas har hun og en invitation til ophold hos en hr. Leopold Fridmann på Sibyllegatan i Stockholm. Endelig får vi her den nok mest præcise angivelse af rejseruten for familien Hesse. Afgang den 2. oktober 1943 kl. 21 fra Dronningmølle og ankomst til Höganäs Hamn med en fiskerbåd kl. 24.

Ingeniør Holgers lillebror, 39-år gamle Axel registreres som statsløs. Han er forretningsmand og "*groshandler*", på dansk grosserer, med speciale i tekstil. Resten har vi hørt før, bortset fra, når vi kommer til et skemapunkt 16, der lyder "*Hvad har De betalt for Overrejsen?*". Svaret er lidt rystende: "*ca. 5.000 Dkr. pro person*"! Den må vi vende tilbage til. I endnu et skemapunkt spørges om, hvor mange penge, han har medbragt, og der registreres 19.160 danske kr. Foreløbig må man konstatere, at der var mange penge i spil i de tidlige oktober dage 1943.¹⁰⁶

En høj pris

ET SPØRGSMÅL OM PENGE

Mange af de store spørgsmål omkring jødernes flugt fra Danmark i 1943 drejer sig om penge: Hvor store formuer bragte flygtningene med sig? hvor meget blev de berøvet, og ikke mindst hvor meget betalte de forfulgte mennesker for overfarten til friheden i Sverige?¹⁰⁷

Ingen af spørgsmålene kan besvares definitivt. Men det første spørgsmål kan dog belyses i kraft af de grundige svenske myndigheder, der ved jødernes ankomst til Skåne omhyggeligt og nidkært registrerede flygtningenes medbragte formuer. Ser man på de knap 90 personer, der flygtede fra Vedbæk og Skodsborg og som genkendes i det svenske materiale, så medbragte de i alt omkring 65.000 danske kr. i kontanter

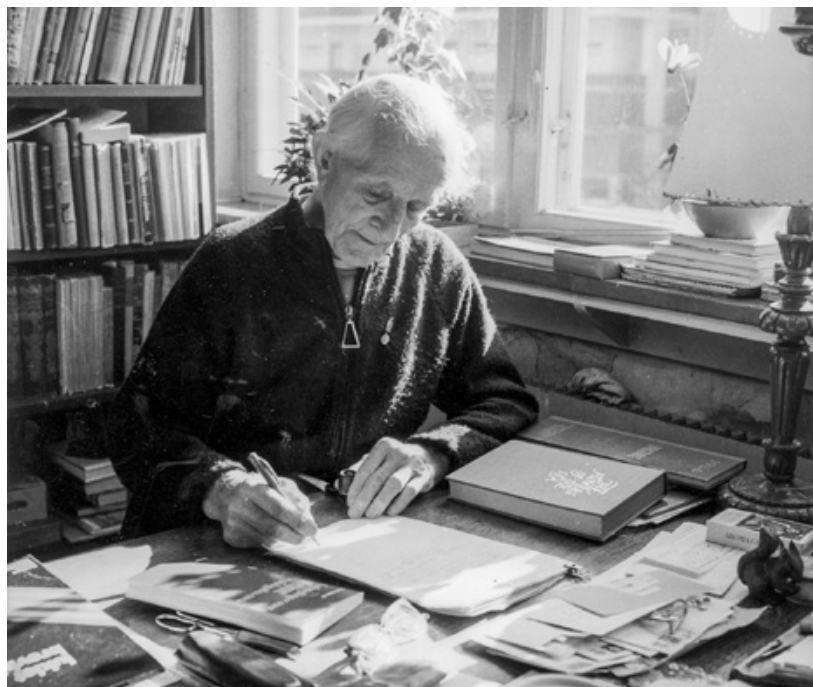
Mange penge

(se s. 97). I nutidskroner (2023) svarer det til godt 1,5 mio. kr.¹⁰⁸ Lægges vi Vedbæk-familien Hesses 30.000 kr. og Cohns 15.000 til, er beløbet ca. 2,5 mio. kr. i nutidspenge – og så har vi slet ikke talt Harald Melchiorss betydelige rejsesum med. Det var kort sagt ikke småpenge, der blev medbragt, skønt formuerne var fordelt meget skævt – fra ingenting til ½ mio. kr.

Spørgsmålet om plyndringen af de flygtende er selvsagt umuligt at afdække fuldstændigt; men vi ved, at de jøder, som det lykkedes for Gestapo og dets håndlangere at fange i dagene omkring 2. oktober, blev berøvet for alt, hvad de medbragte. Her belyses den sørgelige problematik ved anholdelsen af ægteparret Gendlin i Skodsborg. De mistede alt, inklusive deres medbragte penge, ca. 125.000 kr. i dansk nutidsmønt. Wilfred Petersens nazistiske bande gik efter den indbringende aktion i Skodsborg meget aktivt ind i jagten på jøder på flugt. Ud ad til var deres aktioner ideologisk motiveret, hvad der naturligvis ikke gjorde dem bedre, men røverbanden blev også ansporet af, at de nu havde erfaret, at flygtningene ofte havde store summer penge med sig.¹⁰⁹

Knud Andersen nok en gang

Med hensyn til betaling for overfarten tegner der sig et flimret billede. Havnefoged Knud Andersen berører spørgsmålet, men vasker selv

Tidligere havnefoged, forfatteren Knud Andersen (1890-1980) ved sit skrivebord på Gøngøhusvej i Vedbæk, 1975. (HA)

*Store og små
formuer*

sine hænder med nogle uskarpe vendinger om ”en kasse æbler” og ”tre hundrede kroner, som jeg omgående returnerede”.¹¹⁰ Egentlig er hans mest interessante kommentar til spørgsmålet om betaling fortællingen om modtagelsen af en halv kasse cigarer fra ”en flygtet millionærfamilie”. Den viser, at der var opmærksomhed på, at nogle af flygtningene var endog meget velstående og medbragte betydelige formuer på flugten.

Den flygtende ”millionærfamilie” kunne være Melchiors fra Henriksholm. Men vi ved det ikke. Til gengæld er Harald Melchior den, der mest detaljeret oplyser om betaling for overfarten, og troværdigheden styrkes ved, at han nævner beløbet 1.000 engelske £ i et brev få dage efter flugten, og senere taler om det tilsvarende beløb, 20.000 danske kr. til deling mellem kystpolitiet og de personer, der stod for overfarten. Beløbet er jo enormt, set med nutidsøjne, 250.000 i 2023-kroner, men det siges så trods alt også at dække de fem yngre mænd uden midler, som fulgte med på turen over Sundet.

Man opererede givet vis ikke med en fast takst for overfarten, men alligevel ligger Melchiors betaling ikke langt fra det beløb familien Hesse fra Holmevej betalte i Dronningmølle. Her oplystes, at prisen for de fem-seks familiemedlemmer var 5.000 kr. pr. hoved. Måske betalte de ikke for den lille dreng, der fulgte med, men 25.000 kr. for de øvrige fem er immervæk også en betydelig sum i 1943.

BØRNENE, DER BLEV EFTERLADT – PÅ SØLLERØD KOMMUNES REGNING

Penge handlede det også om – men på en noget anden måde – da familien Rottberger i oktober 1943 flygtede til Sverige uden deres fire børn.

Hans og Olga Rottberger var statsløse jøder af tysk herkomst, der i 1930'erne var havnet på Island. Island var henimod krigen ikke et godt sted for jøder. I Rottbergers tilfælde blev han angivet til politiet i Reykjavik, for at han med sine læderprodukter røvede markedet fra indfødte islændinge. Sagen endte på ministerniveau. Men her var ingen hjælp at hente. Som argument for udvisningen af det statsløse par i maj 1938 anførte ministerens legationssekretær, at ”Island har altid for været et rent nordisk land, frit for jøder”.¹¹¹

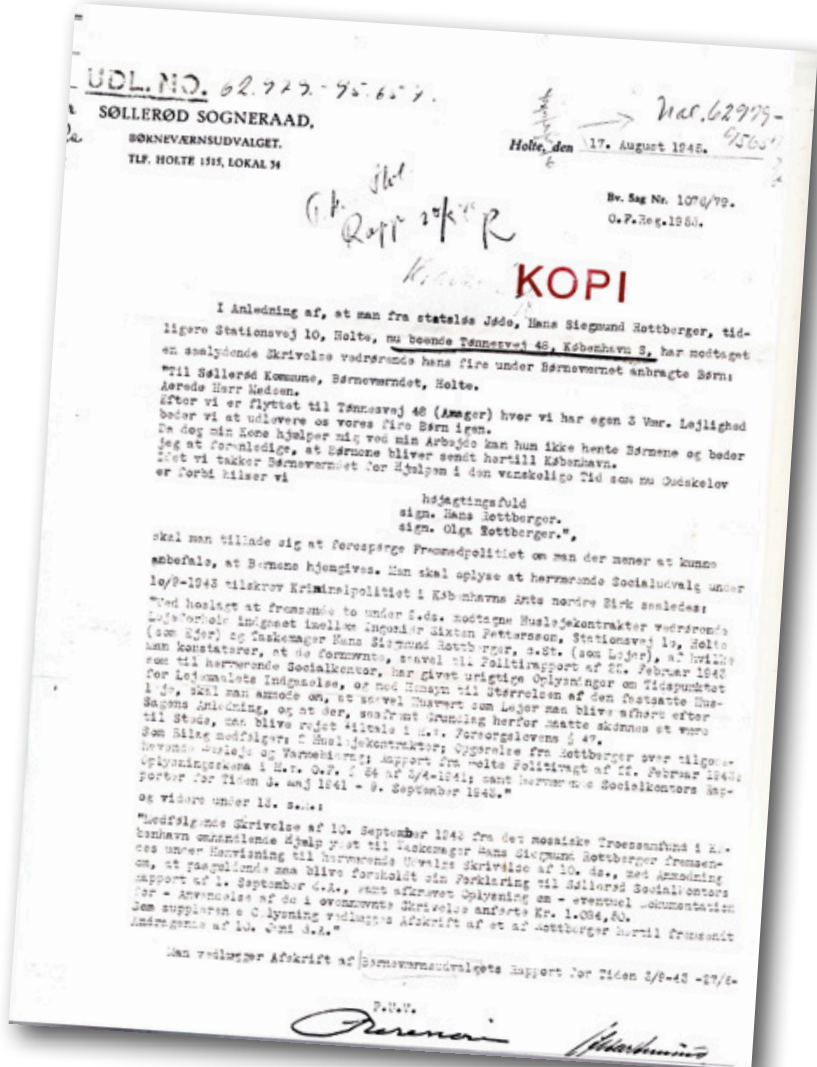
Efter udvisningen fra Island endte Rottberger i Holte, på Stationsvej nr. 10. Men også her fik han problemer. Dels modtog han socialhjælp, dels var han som uddannet skomager begyndt at arbejde med læderprodukter og lignende materialer. Fra Mosaik Troessamfund havde han modtaget 1.250 kr. til at anskaffe værktøj til at lave tegnebøger af birkebark. Det endte med, at Rottberger blev anklaget for at have overtrådt

*Island ikke for
jøder*

Næringsloven, og samtidig ønskede kommunen tilbagebetaling af den ydede socialhjælp.¹¹²

I september 1943, da jorden begyndte at brænde under ikke mindst de statsløse jøder i Danmark, gik Hans og Olga under jorden. Deres fire børn overlod de til en overlærer ved Ny Holte Skole med den hensigt at hente børnene tilbage, når de havde fundet et sikkert opholdssted. Læreren sendte dog straks børnene videre til Søllerød Kommunes Børneværn, der anbragte dem på et børnehjem på Fyn. Da ægteparret kom for at hente børnene med henblik på flugt til Sverige, nægtede kommunen at udlevere børnene med henvisning til Hans Rottbergers gæld til kommunen.

Søllerød
Kommunes
børneværn

Notater fra Søllerød Sogneråds børneværnsudvalg med brev til Fremmedpolitiet angående hjemsendelsen af familien Rottbergers børn i efteråret 1945. Sagen er underskrevet af den senere Søllerød-borgmester 1957-59, P.E. Rosenørn (1895-1975). (HA)

I oktober 1943 måtte Olga og Hans derfor sejle alene på en fiskerkutter til Skåne. Efter sigende betalte de hele deres kontante formue for overfarten. I Sverige ansøgte Olga Rottberger forgæves det svenske justits- og udenrigsministerium om at få børnene bragt i sikkerhed i Sverige. De forblev dog på det fynske børnehjem under resten af krigen.

Da ægteparret efter befrielsen vendte tilbage til Danmark, ville Søllerød Kommune i første omgang ikke udlevere børnene til forældrene. Man henviste til den forkert udbetalte socialhjælp, som kommunen ønskede tilbagebetalt, hvortil kom regningen for opholdet i børnehjemmet på Fyn: Kr. 1.158. Det endte dog med, at børnene blev sendt tilbage til familien, der i mellemtiden var blevet øget med et barn født i Sverige.

Men da Hans Rottberger fortsat ikke tilbagebetalte sin gæld til det offentlige, blev han anholdt i marts 1946 og sad fængslet en måned tid. Ved løsladelsen fik han kun en tidsbegrænset opholds- og arbejdstilladelse i Danmark. Sagen om tilbagebetaling af gælden til Søllerød Kommune kørte i årevis og endte i Højesteret i 1954, hvor den blev ophævet. I den otte år lange periode fik Rottbergers økonomisk støtte fra Mosaisk Troessamfund, men det endte med et brud, da Hans Rottberger erklærede sig for ateist, og af Samfundet samtidig blev betegnet ”*som kværlant, besværlig og en dårlig jøde*”.¹¹³ En sag har altid to sider, men den stiller nu ikke Søllerød Kommune i det bedste lys. Det var en bitter Hans Rottberger, der med sin kone og seks børn – den yngste født i 1951 - forlod Danmark til fods i 1955. De vandrede hele vejen til Konstanz ved den schweiziske grænse. Her lykkedes det Rottberger at opbygge en mindre forretning. Han døde 78-år gammel i 1984 - Hans gæld til Søllerød Kommune blev aldrig betalt.

SKODSBORG HATTEFABRIK TUR/RETUR

I en ganske anden situation stod den tysk-fødte jøde Hans Cohn (1874-1947) fra Skodsborg. Han var direktør for kommunens største virksomhed, Skodsborg Hattefabrik A/S, og sammen med sin hustru Betty havde han siden 1935 ejet villa Solbakken på Skodsborg Strandvej nr. 161.¹¹⁴ Efter uddannelse i hattefabrikationens kunst i England og Frankrig kom den 26 år gamle Cohn til Danmark ved århundredskiftet. Her blev han leder af hatteafdelingen på Brede Klædefabrik. Efter den store tekstilarbejderstrejke i 1905 blev fremstillingen af hatte udskilt, og med Cohn som direktør flyttedes produktionen i 1913 til Skodsborg, hvor hattefabrikken blev indrettet på hjørnet af Strandvejen og vejen til Nærum (i dag Skodsborgvej) i den nedlagte Johnsens klædefabrik.¹¹⁵

Tyskfødte Hans Cohn (1874-1947) var direktør på Søllerød Kommunes største virksomhed, Skodsborg Hattefabrik fra grundlæggelsen i 1913 til sin død i 1947. På grund af sin jødiske afstamning måtte den velstående mand flygte til Sverige den 4. oktober 1943. Flugten foregik med en fiskerkutter fra Dragør. Her er den "lille" direktør fotograferet midt i hattefabrikationen i 1915. Mesteren for en række enestående industrihistoriske fotografier fra Hattefabrikken 1915 er ingeniør Carl Aagaard fra Holte. (HA)

*Hans og
Betty Cohn*

Under Cohns dygtige ledelse og i kraft af indkaldte tyske hattemagere voksede fabrikken til at blive Nordens største af sin art. De tyske arbejdere fik et loyalitetsproblem under 1. Verdenskrig; men de fleste blev i Danmark og var snart integreret i Skodsborg og senere også i Nærum. På hattefabrikken produceredes i 1919 ½ mio. hatte, og med omkring 300 ansatte måtte man bygge nye arbejderboliger, hattehusene, på Nærum Hovedgade.

Med besættelsen blev Cohns position efterhånden truet. Men i danske Bjarne Senn havde han en dygtig underdirektør, der i 1943 kunne overtage ledelsen og videreføre den succesfulde produktion af herrehatte i filt. Fra villaen på Strandvejen var der ikke langt til "ørnereden" i Høje Skodsborg, og Hans og Betty Cohn valgte klogelig nok en anden flugtrute.

Hans og Betty Cohn vendte hjem fra Sverige den 1. juni 1945, hvor de blev hjerteligt modtaget på hattefabrikken med en æresport rejst af de ansatte. (HA)

Mandag den 4. oktober 1943 afsejlede ægteparret på en fiskerbåd fra Dragør kl. 15. Turen over Sundet foregik altså ved højlys dag, og kl. 17 kunne de stige i land i Limhamn. Det svenske politi registrerede samme dag, at Cohn var dansk statsborger, boede på Strandvejen 161, kunne

Hjemkomsten

fremvise et gyldigt, nyudstedt pas, der gjaldt helt til 3. august 1948 og endelig medbragte en betydelig sum på hele 15.000 danske kroner.

Således udrustet til at klare flygtningetilværelsen i Sverige vendte Betty og Hans Cohn hjem til Skodsborg den 1. juni 1945. De blev modtaget af personalet på hattefabrikken med Bjarne Senn i spidsen og hyllet ved en storstilet modtagelsesfest. Noget anderledes var forholdene i nabolaget. På Hotel Øresund og Skodsborg Sanatorium opholdt sig ved befrielsen omkring 800 sårede tyske soldater og på Skodsborg Søbad omkring 600 flygtninge fra det østlige Tyskland.¹¹⁶

TIRSDAG DEN 5. OKTOBER 1943

Flygtningestrømmen over Øresund sluttede ikke med Gestapos aktioner den 2.-3. oktober. Langt de fleste jøder gik fri, da netværket i Danmark ikke blot sikrede overfarten til Sverige, men også tilbød skjulesteder og dækadresser for de, der ikke var sejlet over før den 2. oktober.

I Vedbæk forlod den sidste store gruppe på i alt 16 personer havnen ombord på en ikke nærmere beskrevet motorbåd om aftenen tirsdag den 5. oktober. De ankom til Hven ved midnatstid og blev nogle dage senere registreret i Malmø som flygtninge nr. 811 til 824. Igen møder vi en række interessante skæbner igennem det svenske politis grundige forhør af de ankomne danskere. Denne gang var der ingen statsløse.

Fam. Bodnia

Først i rækken stod endnu en gren af familien Bodnia, den yngre generation af de oprindeligt russiske jøder. Den 28-årige værktøjsmager Bernhard og hans 25-årige hustru Selma Bodnia var begge født i København. De boede på Hillerødgade nr. 57 og medbragte på flugten to småbørn, 5-årige Arne og 1-årige Bent.¹¹⁷ Rige var de ikke, 180 danske kroner var alt, de kunne fremvise til det svenske politi, og pas havde de heller ikke.

Nr. 813, redaktionsassistent Josef Katzeff var født i Stockholm i 1906, men boede på Hanstholmsvej nr. 3 i København. Under skemapunktet religion er noteret "*tillhör icke något kyrkligt samfund men är heljude*". Han registreres som gift, men nogen hustru er tilsyneladende ikke med. Penge, pas og papirer har han intet af.

Fam. Levi

Familien Levi er de næste, tre i alt. Ud fra politiregistreringen at dømme to yngre brødre, Helge og Svend, med deres moder. Drengenavnene kunne næppe være mere danske. Helge er netop fyldt 20 den 2. oktober 1943 og arbejder som butikselev, lillebror Svend er 15 år gammel og endnu skoleelev. Ingen af de unge mænd har penge med, men de bor hjemme hos deres mor, enkefru Lili Rosalie Levi på Rebeccavej nr. 36.

Det svenske politi skriver København, men det er Hellerup. Det er en god adresse, men den 46 år gamle fru Levi medbringer kun en forholdsvist beskeden sum på 185 danske kr. og 20 svenske.

Fam. Meyer

Allan og Ernst Meyer er nr. 817 og 818, far og søn, henholdsvis 73 år og 43 år gamle, begge uddannet inden for handel i København og Odense. Direktør Allan Meyer bor på Strandvænget nr. 1 i Hellerup, mens grossist Ernst Meyer oplyser adressen Gefionsgade i København. Det lyder som solide adresser, og de to herrer er da heller ikke uden midler: Allan Meyer har medbragt kr. 5.000 i dansk mønt, mens Ernst registreres med 1.500 danske kr. og 95 svenske.

Ernst Meyer er enkemand, men måske har han været i følgeskab med den 65 år gamle enke Lea Kolnizansky, der tildeles nr. 819 i det svenske registreringssystem. Hun er født i Warszawa, men er dansk statsborger med bopæl på Godthåbsvej nr. 64. Hendes medbragte kontante formue beløb sig til 77 danske kr. Der var et stykke op til Meyers over 1.000 danske kr.

Fam. Riskin

Familien Riskin, der blev registreret som nr. 820 til 822 var heller ikke velstående. De boede ligesom enkefru Lea på Godthåbsvej 64 på Frederiksberg og må have været slægtninge. Husstandsoverhovedet Richard Riskin var født i Rusland den 20. december 1899. Det svenske

En stenfisker på Øresund i efterkrigstiden. Flere af familierne fra Vedbæk blev sejlet over Øresund i stenfiskerbåde. Den her fotograferede båd tilhørte Sikker Hansen fra Kastrup. Han ses i dykkerdragt på bådens side. Sikker Hansen sejlede mange jødiske flygtninge til Sverige. (Tårnby Stads- og Lokalarkiv, B10344)

politi noterer hans fødested som Leningrad, men i 1899 hed byen nu Sct. Petersborg. Han var dansk statsborger og ernærede sig som skrædder. Til Sverige medbragte han 85 danske kr. Hans hustru Justina var født i Warszawa i 1905 og var uddannet syerske. På sig havde hun 56 danske kr. Med ægteparret fulgte den voksne datter, 26 år gamle Ketty Riskin, der boede hjemme hos forældrene på Godthåbsvej og var kontorelev. Penge eller pas rådede hun ikke over.

Fam. Finkelstein

De sidste ombord på motorskibet den 5. oktober 1943 var ægteparret Finkelstein fra Stefansgade nr. 46 på Vesterbro i København. Endnu en jødisk skrædderfamilie, hvor både Josef og Maria-Blima Finkelstein var født i Lotz i Polen i henholdsvis 1891 og 1898. Begge var danske statsborgere, og de medbragte deres rørlige formue på danske kroner 1.465. Det måtte briste eller bære i Sverige

DE SIDSTE BÅDE FRA VEDBÆK, 6.-7. OKTOBER 1943

At dømme efter kildematerialet ebbede flygtningestrømmen til Sverige ud i en anden uge af oktober. Set over et var det imellem den 27. september og den 5. oktober, at hovedparten af jøderne i Danmark flygtede til Sverige. Langt de fleste kom fra Sjælland og nåede den skånske kyst via Øresund og Kattegat.

*Flygtninge fra
Charlottenlund*

Fra Vedbæk afsejlede de sidste flygtninge i dagene 6.-7. oktober. Den 6. foregik det i fuldt dagslys fra Vedbæk ved frokosttid. Kl. 16.20 satte motorbåden to flygtninge fra Charlottenlund af på Hven. Det drejede sig om den 22-årige kontorist Kai Oscar Davidsen fra Forårsvej nr. 12 og fru Inger Ferring Lund på 40 fra Kollegievej nr. 19. Hendes mand er tilsyneladende blevet i Danmark. Penge er der ikke så mange af. Fru Lund råder over 100 danske kr., mens Davidsen noteres for 190 kr.

Dagen efter, torsdag den 7. oktober 1943, kommer fire personer over fra Vedbæk. Efter alt at dømme er de ankommet med to forskellige både, og måske har der været flere. Alle er registreret af kriminalkonstabel V. Karlsson ved Landskronas politi. Ham har vi ikke mødt før, og i øvrigt staver han skiftevist sit efternavn med "C" og "K".

Olga Trier

Om morgenen kl. 5, den 7. oktober 1943 ankom enken Olga Trier med robåd til Hven. Hun kan umuligt have været alene. Men ingen andre registreres. Båden skal være afsejlet fra Vedbæk aftenen forud kl. 21. Noget er upræcist her, uden vi kan sætte fingeren på præcist hvad. Vi oplyses, at hendes bopæl i København er Strandgade nr. 27C, at hun er uddannet inden for musik, er 67 år gammel, og at hun er enke efter kon-torchef i finansministeriet, Sophus Emil Trier. Den sidste døde i 1943.

Immigrations-
skema for den
22-år gamle kon-
torist Kai Oscar
Davidsen fra
Charlottenlund,
der ankom med
"motorbåd" fra
Vedbæk til Sve-
rige den 6. ok-
tober 1943.
(Kilde: Safe-
haven.dk)

D.nr. 1058
1943

UPPGIFT

Ink. till Soc. styf.
den 28 OKT. 1943
B: 11

rörande flyktning, som den 6/10 1943 ankommit till Sverige,
från Danmark.

Fullständiga för- och tillnamn: Kai Oscar Davidsen.
Födelseort, För- och Efternamn (fryktofsäver) Kaldnamnet understrykes:

Födelsestid: 10/5 1921 Titel: Kontorist.
Födelsedag och Åar Beskäftigelse
Födelseort: Gentofte.
Födelseort Nationalitet: Dansk.
Religion: Konakisk.

Senaste bostadsadress i Danmark: Foraarsvej 12, Charlottenlund.
Senest faste Bopæl i Danmark
Genomgångna skolor och event. avlagda högre examina: Realexamen.
Skoleuddannelse:

Yrkesutbildning: Manufakturhandel.
Praktisk Uddannelse:
Civilstånd: Ogift.
Gift? Ugift? Ex. Børns Navne og Alder. Hvilke af Børnene er med? Deres Navne og Fødselsdag og Åar opgives.

Anledning till flykten: Judeförföljelse.
Orsaken till Flykten:

Tidpunkten för flykten från Danmark och platsen för denna: 6/10 1943 från Vedbæk.
Tiden för Flykten och kvarten er den borttaget?

Överfarten till Sverige har skett medelst: Motorbåt.
Hvordan skete Overfarten. Hvilken Båd var De i?

Tidpunkten för ankomsten till Sverige: 6/10 1943 kl. 16:20.
Tid for Ankomsten til Sverige:
Landstigningsplats: Ven.
Sted for ankomsten til Sverige:

Medhavda penningar: 190 danska kronor.
Medbragte Peng (Givene) Mængt for sig
Tilgodehavande i Sverige: -----
Tilgodehavende i Sverige:

Finnes giltigt pass och när utgår i så fall passets giltighetstid: Nej.
Finnes grødtigt Pas? Hvernaar udløber Tiden for dette?

Anmärkning:

Malmö den 14 oktober 1943

Handwritten signature

Handwritten initials

Under anmærkninger anføres, at fru Trier, der medbringer 400 danske kr., ønsker at rejse til grev Carl Mörner, på Moravägen i Stockholm.

Samme dag, men sent på aftenen kl. 23.30, afsætter en motorbåd fra Vedbæk tre kvindelige flygtninge i Landskronas havn. De kommer fra to adresser i Griffenfeldsgade på Nørrebro, henholdsvis nr. 37A og nr. 54. Enkefru Kaja Gutmanowitz er født i 1890 i Minsk i Hviderusland. Hun er enke og mor til fire børn. Den ugifte datter Stella, født i København i 1918, er med på færden til Sverige. Pengene er ikke store. Mor, der har ernæret sig ved skrædderi, har ingen penge med, mens datteren, der er kontorist, kan fremvise 75 kr. i dansk mønt.

Under anmærkninger noterer Karlsson omhyggeligt, at de to kvinder "*uppgav sig icke vara politiskt intresserad*". Det gjaldt også den sidste danske kvinde, 26-årige Astrid Krotin fra Griffenfeldsgade nr. 54. Men her er Karlsson så sjældent præcis, når det gælder turen over Sundet. Vi får at vide, at hun er afsejlet fra Vedbæk den 7.10. kl. 21.05 på et "*mindre fraktfartyg, varifrån hon upptagits i ett svenskt patrulifartyg*" og ankom til Landskrona Havn kl. 23.

DE SIDSTE BETALENDE

De sidste flygtninge fra Vedbæk, der er registreret af de svenske myndigheder, ankom til Landskrona fredag den 8. oktober 1943. Kriminalkonstabel V. Carlsson/Karlsson har med sin slidte skrivemaskine udfyldt skemaer for to gifte – men på færden til Sverige enlige - danske kvinder.

Karlsson med "K" noterer følgende om den 22-årige Lillian Bendix fra Skelskør. Hun er født i 1920 i Nice. Hun har gået på italiensk klosteskole, men er dansk gift og i øvrigt katolik. Hendes flugt skyldes, at hun "*är av judisk härkomst*". Karlsson noterer videre, at hun er sejlet fra Vedbæk den 7. oktober kl. 20 på et mindre sejlskib med ukendt navn. Med sig har hun 2.600 kr. i danske sedler, men ingen legitimation, og det bemærkes slutteligt, at hun "*har ingen politisk inställning*". Om ægtemanden hører vi ikke noget.

Om den anden kvinde er Carlsson med "C" lidt mere grundig. Agnes Becker hedder hun. Hun er født den 1. april 1879 og er altså på flugttidspunktet 64 år gammel. Hendes bopæl er Strandgade nr. 23, og hun oplyser, at hun er gift med kontorchef ved Københavns Sporveje, Georg Becker.¹¹⁸ Manden er blevet "*kvav*" i Danmark. Ifølge Carlssons rapport, forlod fru Becker Vedbæk den 7. 10. kl. 21 sammen med tre andre flygtninge på en mindre robåd. De steg i land i Landskrona omkring kl. 5 om morgenen den 8.10. 1943.

Hed kriminalkonstablen V. Carlsson eller V. Carlsson? Hans rigtige navn var vist nok W. Carlsson at dømme efter hans personlige underskrift den 13. oktober 1943. (Kilde: Safe-haven.dk

Landskrona den 13/10 1943.
W. Carlsson
/V. Carlsson. /
Kriminalkonstapel.

Landskrona den 13 oktober 1943
W. Carlsson
/V. Carlsson/
kriminalkonstapel.

550 kr. for overfarten

Selv om tidspunkterne varierer er der næppe nogen tvivl om, at fru Becker og fru Bendix var ombord på samme båd med to andre danske flygtninge. Uoverensstemmelserne i oplysningerne skyldes utvivlsomt konstablen, der end ikke kan stave til sit eget navn. Han anfører til gengæld noget interessant og usædvanligt under punktet "Anmärkning". Her læser man, at den ikke politisk engagerede Agnes Becker "hade fått betalt 550 kronor för överfarten"!

Fra Vedbæk-familierne Hesse og Melchiors 5-10.000 kr. en uge tidligere er der meget langt til de anførte 550 kr. den 8. oktober 1943. "Tæring efter næring" måske? Men her må vi nok nøjes med at fastslå, at nogen slap billigere end andre, og at spørgsmålet om betalingen for overfarten over Sundet er og bliver en af de store og komplicerede problemstillinger, når det gælder jødernes flugt i efteråret 1943. Endelig noterer man, at ringen sluttes den 8. oktober, idet lederen af Det Mosaiske Troessamfund, skodsborgenser C.B. Henriques, som tidligere nævnt samme dag sejlede fra Roskilde Fjord til Mølle i Skåne (s. 91).

CLARA OG HELGA MELCHIOR OG LILLE JOHN

Vor egen dannelse på sin vis de ydre rammer om nazisternes jødeforfølgelse i Danmark. Det begyndte med anholdelsen af C. B. Henriques i Skodsborg den 29. august 1943, og historien ender med Vedbækfamilien Melchiors genforening i Sverige i løbet af oktober og november 1943.

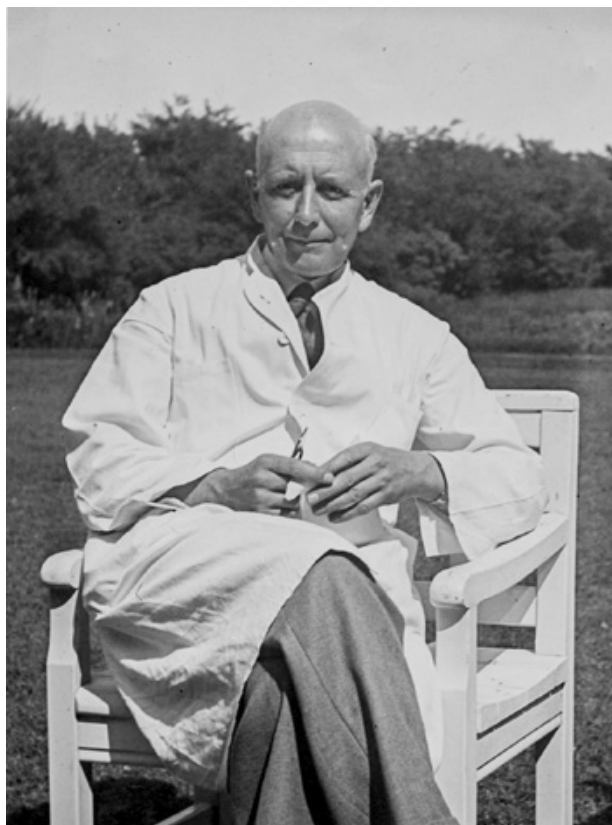
2-3-årige Dorrit Melchior skubber sin farmor, Clara Melchior (1866-1945) i kørestol foran sommerhuset "Udsigten", 1941. Dorrit flygtede med sine forældre og ældste søskende fra Vedbæk Havn den 30. september 1943. Farmor Clara måtte vente til 19. november før hun kunne komme over Øresund og i sikkerhed i Sverige. (HA)

Som vi tidligere har hørt, blev spædbarnet John og bedstemor Clara fra Henriksholm efterladt i Danmark, da Harald Melchior med sin nærmeste familie flygtede fra Vedbæk den 30. september 1943. Enkefru Clara Melchior (1866-1945) led af kronisk årebetændelse og var på sine ældre dage bundet til en kørestol. På landstedet Henriksholm blev af samme grund indrettet den vistnok første elevator i et dansk privat-hjem.¹¹⁹ Trods sin svagelighed besad hun en ukuelig energi og var "*stærkt politisk og jødisk interesseret*".¹²⁰ Ved det tyske overfald på Danmark den 9. april 1940 var hun imidlertid indlagt på Diakonissestiftelsen. Her lovede overlæge Mogens Fenger, at han ville skjule familien, såfremt nazisterne ville begynde på jødeforfølgelser. Det skulle senere blive aktuelt. I første omgang lovede Fenger at opbevare Melchiors store samling af H.C. Andersen-breve og dokumenter.¹²¹

Den ugifte datter, Helga Melchiors dagbog, er kilden til, hvad der siden skete.¹²² Hun fortæller om de forvirrede dage i slutningen af september 1943. Den 28. september opsøgte overretssagfører Henriques familien og beroligede dem med, at der ikke var nogen umiddelbar

trussel mod jøderne i Danmark, hvad han jo var blevet overbevist om af departementchef Svenningsen (jfr. s. 89). Men kort efter ankom komponisten Gunnar Berg (1909-1989) til Henriksholm og udtrykte det stik modsatte synspunkt. Berg boede på 1. salen i blikkenslagermester Vilh. Henriksens hus på Vinkelvej nr. 4 i Vedbæk, og herfra blev der snart efter ydet hjælp til de flygtende.¹²³

Den 29. september opfyldte overlæge Fenger sit løfte til familien. Clara Melchior blev afhentet og indlagt på Diakonissestiftelsen under navnet "fru Madsen". *"Vi hørte senere, at chaufføren havde fortalt i Vedbæk, hvor vi var, men at ingen havde røbet os for tyskerne"*. Videre beretter Helga om, hvordan broderen Harald skjulte sig i Vedbæk og efterfølgende kom vel over til Sverige. Selv drog hun ind til sin mor på hospitalet i København. Nogle dramatiske og sindsoprivende tidlige oktoberdage fulgte, hvor overlæge Fenger til sidst fik organiseret Helgas flugt om aftenen den 4. oktober.

Med fem H.C. Andersen breve i den ene lomme og 3.000 kr. i den anden gik turen med bil til Dragør, hvor en større flygtningegruppe blev samlet. Helga fortæller, at flygtningene en efter en blev kaldt ind i et værelse, hvor hun afleverede 3.000 kr. som rejsepenge til nogle fiskere. Og efter, at havnefogeden havde ønsket god rejse, kom hele holdet afsted med en fiskerbåd til Sverige.

Mogens Fenger (1889-1956), overkirurg ved Diakonissestiftelsen. Det var her, at han skjulte den aldrende og handicappede Clara Melchior, indtil hun kunne komme til Sverige med hjælp af modstandsmanden "Tom", Robert G. Jensen (1900-1944). Foto ca. 1938. (Historisk Arkiv Hjørring)

Helga Melchiors frihedsbroderi. Frihedsbroderierne blev meget populære efter krigen, mønstret til broderiet var tegnet af Louise Puck fra broderiforretningen Clara Wæver. Venstre side, der er sort og grøn, symboliserer det onde, mens højre side i rødt, hvidt og blå er det gode. Helga Melchior har tilføjet navnet Tom til sit frihedsbroderi til ære for modstandsmanden Robert G. Jensen, der hjalp hende og hendes familie med flugten til Sverige. (Broderi i privateje. Foto: Ole Tage Hartmann, RM)

Først den 19. november 1943 oprandt dagen, og ifølge dagbogen var prisen 10.000 kr., hvilket dog også omfattede yderligere ti personer, heriblandt en såret dansk modstandsmand. Fru Clara og den trofaste frk. Jensen blev afhentet kl. 5 om morgenen af en ambulance. På vejen nordpå stoppede bilen ved fødeklinikken i Hellerup,

"hvør en bylt blev stukket ind". Det var lille John, som havde fået et sovemiddel. I Snekkersten Havn blev de modtaget af Tom, og herfra sejlet til Helsingborg med en stenfisker. Ifølge enkefru Clara var det *"den bekvemteste rejse"* i hendes liv. Modsat de øvrige familiemedlemmer, nåede den aldrende enkefrue aldrig tilbage til Danmark. Hun døde i Malmø i befrielsessommeren 1945.

Til historien hører også det sørgelige faktum, at tyskerne overtog familiens landsted i Vedbæk. Allerede natten mellem den 1. og 2. oktober 1943 havde tyske soldater ledsaget af en dansk tolk gennemført en razzia på Henriksholm. De fandt dog ingen jøder, men tre husassistenter og

Alth-Horsdal

Kære Fru Melchior.

Jeg ved nu, De har modtaget
Deres eller, kender Pagen
samt det lille Barn og god
Behold. Alt klappede paa
Minutter. Baaden skulde gaa
kl 6⁴⁵ og kl 6⁴⁰ var jeg ferd
til at bringe Baaden i Skibets
Løb. Præst var Højest gik
Baaden. Jeg havde været staaende
med de fulgte Ambulanter
til Melchior. Deres eller fik i
sidste Øjeblik Følge af en Mand,
der var blevet alvorligt saaret
af Tyskerne, som det var jo et
køll Hospitalist.

Jeg har betalt Ambulansen, munden
for Tyskerne sundeligt for god
Tjeneste, men der var blevet et
pcent Kærskud, som De kan glemde
Deres eller med indbetalt med
blive anvendt til fattige jøder og
andre Danske. Sneffars. Tak for
det ekstra Tilsbud.

De bedste Hilsener til Dem og Deres eller

Tom

Brev fra "Tom", alias Robert G. Jensen, til Helga Melchior. Han beretter om Clara Melchiors vellykkede flugt og forsikrer dernæst om at de indbetalte penge for flugten er gået til politiet og hjælperne, og hvad der blev tilbage bidrog til at betale overfarten for fattige jødiske familier. (Brev i familien Melchiors eje)

frk. Jensen, som blev truet med anholdelse, hvis de ikke røbede, hvor Melchior havde gemt sig. Det lykkedes dog at overbevise tyskerne om, at de ikke vidste noget. Men ikke længe efter blev Henriksholm beslaglagt og indrettet til træningslejr for Hitlerjugend.¹²⁵ Efter krigen fungerede landstedet som flygtningelejr og senere kostskole. Militæret rykkede igen ind i 1952, hvor den danske Forsvarskommando og Flyvestation Vedbæk overtog ejendommen indtil 2006.¹²⁶

Vedbæk Havn malet af havnefoged Knud Andersen, 1950 (Rudersdal Museer)

SAMMENFATNING

200 flygtninge fra Vedbæk

De foregående sider er først og fremmest baseret på de svenske myndigheders registrering af jødiske flygtninge fra Danmark i efteråret 1943. Trods alle mangler rummer dette primære kildemateriale en enestående dokumentation, når det gælder historien om de danske jøders flugt til Sverige i efteråret 1943. Materialet kan efterprøves med forskellige sekundære kilder som breve, erindringer og senere beskrivelser. Forsøget her har drejet sig om det lokalområde, der i dag kalder sig Rudersdal Kommune. Fra udskibningsstederne i Vedbæk og Skodsborg er registreret godt 80 flygtninge i de kritiske dage omkring 1. oktober. Tallet ligger ikke langt fra Vedbæks daværende havnefogeds estimat på 90 i ”*jødeforfølgelsernes*” dage, og når Knud Andersen taler om i alt omkring 200 flygtninge via Vedbæk, må vi nøjes med at konstatere, at tallet ikke synes helt forkert, selv om vi aldrig finder det præcise tal. Først og fremmest er det værd at notere, at vi besidder et enestående primært kildemateriale, og at de statistiske kilder ikke modsiger de senere beretninger.

Vedbæk med sin havn var det oplagte udskibningssted for den mere organiserede flygtning rute til Bäckviken på Hven, mens det i Skodsborg primært handlede om modstandsbevægelsens flugtveje fra sandstranden neden for funkisbyggeriet Høje Skodsborg.

Ser man på flygtningegruppens sammensætning mellem 27. september og 8. oktober 1943 er det iøjnefaldende, at bortset fra Melchiorfamilien fra Henriksholm kom ingen af de øvrige flygtninge på ruterne fra Vedbæk og Skodsborg fra lokalområdet. Det bekræfter, at flygtningene ikke gerne valgte flugtruter og skibsmuligheder, hvor man kendte hinanden.

Flugtens økonomi er diskuteret undervejs. Her må vi igen indskrænke os til at fastslå, at kildegrundlaget er usikkert: Nogen betalte tilsyneladende uhørte summer for overfarten, mens andre slap billigt eller gratis over. Alle kom i sidste ende til at betale, hvad enten det var med kolde kontanter eller psykiske efterveer. Det evige jødiske flygtningetraume fandt ikke sin løsning i 1943.

NOTER

1. Bo Lidegaard: Landsmænd. De danske jøders flugt i oktober 1943. Politikens Forlag, 2013, s. 25.
2. Knud J.V. Jespersen: Rytterkongen. Et portræt af Christian 10. Gyldendal 2007, s. 440-41.
3. Knud J.V. Jespersen, 2007, s. 443, Lidegaard, 2013, s. 33.
4. Lidegaard, 2013, s. 40. Om Scavenius ophold i Berlin, 24.nov. – 29. nov. 1941 og mødet med Göring, Hitler og von Ribbentrop, Se Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius. Gyldendal, 1973, bd. 2, s.174-83.
5. Lidegaard, 2013, s. 47-48.
6. Baggrunden for den såkaldte ”Telegramkrise” var kongens fødselsdag den 26. september 1942. Christian 10. fyldte 72 og Hitler var blandt gratulanterne. Som svar sendte kongen sit standard svar ”Meinen besten Dank”. Det korte svar satte føreren i et afsindigt raseri og betød, at han erstattede de mere fredelige repræsentanter for værnemagten i Danmark, gesandten Renthe-Fink og den øverstbefalende for de tyske tropper Erich Lüdke med rettroende nazister: Werner Best og general Hermann von Hanneken. Jfr. Knud J.V. Jespersen, 2007, s 468ff. Se også Tage Kaarsted: Krise og Krig 1925-1950. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 13, 1991, s. 232-33.
7. Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius. Gyldendal, 1973, bd. 2, s. 222ff.
8. Om det politiske forhold Best-Scavenius, Se Hans Kirchhoff: Erik Scavenius – Werner Best: Alliancen til forsvar for kollaborationen. I Hans Kirchhoff (red.): Sådan valgte de. Syv dobbeltportrætter fra besættelsens tid. Gyldendal 2008, s. 21ff.
9. Tage Kaarsted: Krise og Krig 1925-1950. Gyldendal og Politikens Danmarks-historie, bd. 13, 1991, s. 240.
10. Kaare R. Skou: Dramatiske døgn i folkestyret. Aschehoug, 2001, ”Det tyske ultimatum”, s. 268
11. Om begivenhederne i sommeren 1943, se f.eks. Thomas Harder: Besættelsen i billeder – Danmark 1940-45. Lindhardt og Ringhof, 2015, s. 273ff.
12. De danske officerer på Sjælland blev interneret på Hotel Øresund i Skodsborg. I oktober 1943 besluttede Værnemagten også Skodsborg Sanatorium og senere også Hotel Skodsborg Søbad. Jfr. Niels Peter Stilling (red.): Søllerød i sort og hvidt 1940-1945. Søllerød Museum 1995, s. 161.
13. Niels Peter Stilling: Fra Mølleåen til Vedbæk. Bo Bramsen (red.): Strandvejen før og nu, bd. 1. 1995, s. 360-61.
14. Axel H. Pedersen: En rettens tjener: C.B. Henriques 1870-1957. Kbh. Berlingske Forlag, 1957, s. 155.
15. Axel H. Pedersen, s. 156.
16. Axel H. Pedersen, s. 160.
17. Bo Lidegaard, 2013, s. 72. Blandt tyskernes gidsler den 29. august var skuespil-leren og instruktøren Per Knutzon (1897-1948). Hans hustru, sangerinden Lulu Ziegler (1903-1973) opsøgte Dagmarhus og forhørte sig om tyskerne var ved at formulere ”jødelove”. Lidegaard, s. 85. Det dengang så populære par er begravet på Søllerød Kirkegård.

18. Werner Best: Oplæg til aktion mod jøder og frimurere – 8. september 1943. Anders Jerichow (red.): Oktober '43. Kildesamling. Humanity in Action / Syddansk Universitetsforlag [2013], s. 115-16. Jfr. Jens Ulff-Møller: Oktober 43-oktober 93. Lyngby-befolkningens indsats i redningen af de danske jøder. Lyngbybogen 1993, s. 166.
19. Anders Jerichow (red.): Oktober '43. Kildesamling, s. 121.
20. Om Duckwitz se Hans Kirchhoff: Den gode tysker – G.F. Duckwitz – de danske jøders redningsmand. Gyldendal 2013. Se også Simon Kratholm Ankjærgaard: Oktober 1943. De danske jøders flugt og fangenskab. Lindhardt og Ringhof, 2022, s. 185ff.
21. Anders Jerichow (red.): Oktober '43. Kildesamling, s. 135.
22. Her citeret fra Bo Lidegaard, 2013, s. 96.
23. Axel H. Pedersen, 1957, s. 162-164.
24. Da der ikke findes en lokalitet ved Roskilde, der hedder Gyllinge, kan vi givet vi gå ud fra at den svenske embedsmand, der udfyldt papirerne har hørt forkert, og at Henriques og hans søskende sejlede fra Jyllinge til Mølle.
25. I sine erindringer fortæller Henriques: *”Da jeg kom tilbage til København, tog jeg straks op til Hans Hedtoft. Han gav mig en usædvanlig smuk modtagelse. Han blev så glad, da han så mig, at han omfavnede mig. Jeg havde ikke set ham, siden dengang, da han kom til Skodsborg sammen med H. C. Hansen for at advare mig. Han var virkelig enestående”*. Axel H. Pedersen, 1957, s. 168.
26. Gunnar Sandfeld: Søllerød, som det var engang, bd. 6. 1979, s 224.
27. Sofie Lene Bak: Ikke noget at tale om – Danske jøders krigsoplevelser 1943-45. Dansk Jødisk Museum, 2010, s. 83. Om Theresienstadt og de danske jøder: Simon Kratholm Ankjærgaard: Oktober 1943. De danske jøders flugt og fangenskab. Lindhardt og Ringhof, 2022, s. 325ff.
28. Tage Kaarsted, 1991, s. 245.
29. Knud Andersen: Vedbæk Havn 1939-45. Søllerødbogen 1962-63, s. 5-16.
30. Knud Andersen, s. 10-11.
31. Olav Bojsen-Møllers datter har i Søllerødbogen berettet om barndommen i Vedbæk under besættelsen. Beretningen er bemærkelsesværdig ved, at krigen og faderens indsats for at redde jøderne overhovedet ikke er blevet bemærket i den lille piges lykkelige barndom. Se Birgitte Bojsen-Møller: Glade dage i barndommens Vedbæk. Søllerødbogen 2019, s. 107ff
32. Knud Andersen, s. 12.
33. En af Vedbæks fiskere har i et interview med Niels Friis-Hansen, medlem af repræsentantskabet for bådejere på Vedbæk havn, nævnt at to østrigske havnevagter blev henrettet af Gestapo for at samarbejde med de fiskere, der fragtede flygtninge til Sverige. Ifølge Kaj Viggo Petersens udklipssamling, 8. juli 1944 blev to tyske vagter skudt ned på havnen af ukendte mænd i juli 1944. Historisk Arkiv for Rudersdal Kommune. Jfr. Lars Scheving: Søllerød under besættelsen. Søllerødbogen 1986, s. 54.
34. Knud Andersen, s. 8 og s. 10.
35. Vejviser for Søllerød Kommune 1943 og 1960-1965. Historisk arkiv for Rudersdal Kommune (HA)

36. Jfr. Niels Peter Stilling: *Fra Vedbæk til Smidstrup*. Bo Bramsen (red.): *Strandvejen før og nu*, bd. 2. 1995, s. 9.
37. Det følgende er baseret på et notat af Niels Friis-Hansen, dateret 24. 2. 2023.
38. Ady Rechnitzer: *Vedbækfiskerne*. Søllerødbogen 1970, s. 44 oplyser i forbindelse med anlæggelsen af en ny dækmole ved Søndre Mole i 1943, at der var 8 fiskekuttere i Vedbæk Havn. Hertil skal lægges knapt 10 åbne bundgarnsjoller.
39. Et udokumenteret udsagn fra Havnen taler om, at tre Vedbækfiskere blev arresteret af modstandsbevægelsen i majdagene 1945. De skulle være forhørt og interneret på landstedet Henriksholm, der blev inddraget af frihedskæmperne i Vedbæk den 5. maj 1945. Historien kan ikke bekræftes. Om Henriksholm under og efter besættelsen se: Niels Peter Stilling (red.): *Søllerød i sort og Hvidt 1940-1945*. Søllerød Museum, 1995, s. 132ff.
40. Dansk Jødisk Museums database "Safe Haven" (Sikker Havn) er oprettet i 2018. Den er baseret på de svenske myndigheders registrering af ankomne flygtninge under 2. Verdenskrig. De originale "Flygtninge-protokoller" befinder sig i det svenske Riksarkiv i Stockholm. Scanningerne af protokollerne og andet materiale omkring de danske jøders flugt til Sverige er ikke fuldstændig komplet, men omfatter dog over 6.000 rapporter.
41. Jfr. note 40. Oversigterne nedenfor og beskrivelserne af flugten fra Vedbæk og Skodsborg fra den 27. september til 8. oktober 1943 er bygget på de svenske immigrationsmyndigheders detaljerede registrering af den ankomne flygtninge samt på Christopher Buster Reinhardts indsamlede oplysninger om 114 flygtninge, der er rejst ud over henholdsvis Skodsborg og Vedbæk. Den svenske registrering er omhyggelig og detaljeret, men indeholder også en del fejlskrivninger og bevidste fejloplysninger fra flygtningene – og som nævnt er ikke alle registreringskemaer bevaret.
42. Ifølge de svenske myndigheders registrering var der i alt otte flygtninge om bord på båden, men der er tilsyneladende kun bevaret skemaer for 5 af de 8 personer.
43. Ernst Thomas Rosenberg overlevede krigen, og efter hjemkomsten til Danmark genoptog han sin forskning. Sammen med C. Krayenbühl lykkedes det ham at "fremstille krystallinsk protamin-insulin, hvilket betød, at det nu var muligt at blande hurtigvirkende med langtidsvirkende insulin. Det unikke produkt blev lanceret i 1950'erne på det amerikanske marked under navnet NPH, hvilket var et længerevarende insulinprodukt og snart var det en stor del af den vestlige verdens insulinforbrug". Kilde: https://researchpi.cbs.dk/ws/portalfiles/portal/58460965/mark_francis_johannesson.pdf
44. Dagens overordnede begivenheder er fremragende skildret af Bo Lidegaard, 2013, s. 101 ff i kapitlet "Opbrud".
45. På nettet kan læses Liva Polacks beretning om sin mormor i *Kristeligt Dagblad*, 1. 10. 2019: "Min mormor var flygtning nr. 598".
46. Leif Margolinsky. Mundtlig beretning i *Frihedsmuseets samlinger*. Dokument 06E-21967-1, (bånd 1587).
47. Flemming Cohn: *Flugten fra Danmark til Sverige 1943: Oplevet og beskrevet af Flemming Cohn*. Upubliceret privat manuskript. Kopi på Historisk Arkiv for Rudersdal Kommune.

48. Interview med Flemming Cohn ved Kirsten Schmidt, Rudersdal Museer i forbindelse med Museets udstilling i 2013: "Oktober 43". Museum sognr. 1682.
49. Flemming Cohns beretning fortæller også historien om hans bedste- og oldeforældre. De aldrende kvinder (i slutningen af 80'erne), der ikke tålte lange rejser var blevet indlogeret på Pension Føns i Tårnbæk, men var derfra – 89 år gamle – blevet deporteret til Theresienstadt, hvor de døde i 1944-45.
50. Bo Lidegaard, 2013, s. 146.
51. Kaj Sørensen: Familien Melchior Henriks Holm. Søllerødbogen 2022, s. 45-47. Jfr. Harald Melchior: Henriksholm 1892-1943. Søllerødbogen 1962, s. 347ff. Om Theresienstadt og de danske jøder: Simon Kratholm Ankjærgaard: Oktober 1943. De danske jøders flugt og fangenskab. Lindhardt og Ringhof, 2022, s. 325ff.
52. I 2012 har de alle fået opkaldt vejnavne efter sig i det nyanlagte boligkvarter på Henriksholms jorder i Vedbæk. Kaj Sørensen, 2022, s. 83
53. Kungl. Socialstyrelsen Utlänningsbyrån. Skema fra Dansk Jødisk Museums database "Safe Haven".
54. Anders Jerichow (red.): Oktober 43' – kildesamling. [2013], s. 243.
55. Broderen Ralph M. Melchior kom til Sverige fra København til Barsebäck den 12. oktober 1943.
56. Harald R. Melchior's erindringer i Bent Blüdnikow og Klaus Rothstein (red.): Dage i oktober 43 – Vidnesbyrd. Forlaget Centrum/Det mosaiske Troessamfund, 1993, s. 191ff
57. Kompassmager Stig Ammentorp (1924-1944) deltog og organiserede våben- og flygtningetransporter over Øresund fra Smidstrup. Han druknede på Sundet den 1. februar 1944 under en af de illegale transportoperationer. Han er sammen med otte andre faldne studenter fra Birkerød hyldet på en mindetavle på Birkerød Gymnasium under overskriften "Drenge dræbtes – Danmark lever".
58. Harald R. Melchior's erindringer i Blüdnikow og Rothstein, 1993, s. 193.
59. Melchior's erindringer, 1993, s. 194.
60. Dorrit Nordens minder om flugten til Sverige. "Fortalt som husket 80 år senere". Håndskrevne erindringer dateret 25. 2. 2022.
61. Dansk Jødisk Museums database "Safe Haven" baseret på de svenske myndigheders registrering af ankomne flygtninge under 2. Verdenskrig.
62. De svenske myndigheder registrerer Arne Jacobsens adresse som Hørsholmvej 67 i København. En sådan gade findes ikke i hovedstaden. Arkitektens adresse for flugten var Gotfred Rodesvej nr. 2, Ordrup, i Gentofte Kommune.
63. Beløbet svarer til ca. 200.000 danske kr. i 2023.
64. Niels Peter Stilling: Rudersdal i Danmarkshistorien fra landdistrikt til stor-kommune 1900-2007. Rudersdal Kommune, 2019, s. 243. Året forinden havde man som en national manifestation indviet Arne Jacobsen og Erik Møllers halvfærdige rådhus i Århus, den 2. juli 1941. Se Erik Kjersgaard: Besættelsen 1940-45, bd. 1, Lysene slukkes. Politikens Forlag, 1980, s. 144.

65. Oplyst i DR2 programmet "Arne Jacobsens moderne Danmark" (2023). Jfr. Jonna Møllers søn: Peter Holmblad i samme program. Det seneste værk om Søllerød Rådhus er: René Kural: Rådhuset i skovbrynet. Om Søllerød Rådhus tegnet af Arne Jacobsen og Flemming Lassen. Rhodos 2018. Jonna Møllers arbejder er ikke nævnt i bogen.
66. Jfr. Erik Kjersgaard: Lysene slukkes, 1980, s. 120 og 263. Se også Bo Lidegaard, 2013, s. 188-89.
67. Hans Hertel: PH – en biografi. Gyldendal, 2012, s. 220.
68. Bo Lidegaard, 2013, s. 344.
69. Claus Bundgård Christensen: Følg Wilfred! – Radikalisering, revolution og nazistisk subkultur – en biografi om Wilfred Petersen. Gyldendal 2022, s.283.
70. Herbert Marcus beretning - Frihedsmuseets Dokumentdatabase 06E-23191-1. "Beretning af Herbert Marcus om hans flugt til Sverige i oktober 1943. Holdt i FMV den 17.09.2003".
71. Ifølge Herbert Marcus beretning blev båden afhentet ved Nybrovej 375. (Frihedsmuseets Dokumentdatabase 06E-23191-1).
72. Hans Hertel: PH – en biografi. Gyldendal 2012, s. 236. Jfr. Paul Hammerich: Lysmageren. Gyldendal, 2. udg. 1993, s. 293.
73. Bent Friis Alsinger: Inger Henningsen - PHs Valdemar, et portræt i ord og billeder. Friis-Musisk Forlag, 1997, uden sidetal.
74. Bo Lidegaard, 2013, s. 344. Se note 72.
75. Forfatteren Paul Hammerich skrev i sin PH-biografi (1986) en mere farverig historie om den livsfarlige overfart: Kvinderne sad i forstavnen og arkitekterne agterude. Herbert Marcus var første mand ved årene, og "*han tog godt fat. Men han satsede for hårdt, overvurderede sine kræfter og skvattede om efter en times roning. Han var nærmest besvimet af udmattelse, og kvinderne måtte holde hans hoved oppe for at han ikke skulle drukne i bundvandet. Dernæst kom turen til Arne Jacobsen, der som de fleste danskere - troede han kunne ro. Han var langt bedre til at fange ugler end at holde kurs. Poul måtte overtage roningens... Han roede i fire timer, mens Jonna og Inger skiftevis øsede vand og brækkede sig, og Arne Jacobsen skiftevis proppede æblestykker og chokolade i Poul's mund for at holde hans blodsukker oppe. Han roede med egne ord "røven i laser" og fik for resten af livet et synligt minde om denne marathob - sorte blodunderløbne striber fra balderne og ned af lårene". Paul Hammerich: Lysmageren, Gyldendal, 1986, s. 296. Den udlægning protesterede Herbert Frederik Marcus dog over (<https://politiken.dk/navne/doedsfald/art5478748/>"Han-blev-arkitekternes-redningsmand"), og Hammerich rettede historien i 2. udgaven af biografien (1993): "*Ingeniør Marcus var første mand ved årerne. Han var jo specielt udvalgt, fordi han var kaproer og tog godt fat. Han satsede hårdt og roede til man nåede et punkt syd for Heen*". Hammerich tilføjede så til gengæld et andet "fridigt" til ære for PH, idet han skriver, at det var ved at gå galt, da tyske patruljebådes projektører fejede hen over vandet. "*I skal ikke være bange sagde behylningsmester Henningsen: De kan ikke se en robåd deroppe fra*". Paul Hammerich: Lysmageren. Gyldendal, 1993, s. 296-97. Det var netop den manglende tyske patruljering på Øresund, der gjorde det muligt at komme over til Sverige, hvis man først havde omgået forhindringerne på den danske Øresundskyst.*

76. Carsten Thau & Kjeld Vindum: Jacobsen. Aschehoug, 1998, s.119.
77. Oplysninger om vejr- og vindforhold om natten 30.9.- 1.10. 1943: DMI, Kundeservice – kontakt@info.dmi.dk
78. Eli Gylling: Mit illegale Liv 15. juli 1942-5. maj 1945. Frihedsmuseet: Utrykt maskinskrevet manuskript, dateret maj 1976. s. 3-4.
79. I henhold til en undersøgelse af Landskronas større industrianlæg i 1940'erne ved Niels Friis-Hansen lå der følgende større anlæg ved havne: Skibsværftet "Øresundsværvet" (grundlagt i 1915), Vognfabrikken "Landsværket" (grundlagt 1872), Sveriges største flyfabrik "Thulinværket" (grundlagt 1914), Sukkerfabrikken "Sockerbruket" (grundlagt 1851) og kunstgødningsindustrien "Supra" (grundlagt 1882).
80. Her citeret fra Paul Hammerich: Lysmageren, Gyldendal, 1986, s. 297.
81. Om Willy Brandts ophold i Stockholm under krigen, Se Willy Brandt: Erindringer. 1989. Da. udgave Munksgaard, 1991, s. 114ff.
82. Om Skodsborg, hotellerne og sanatoriet både før, under og efter besættelsen se Niels Peter Stilling: Fra Mølleåen til Vedbæk. i Bo Bramsen (red.): Strandvejen før og nu. Politikens Forlag, 1995, bd. 1, s. 335-84. Hotel Øresund blev i 1945 inddraget i Skodsborg Sanatorium som en del af "Marinelazarett Skodsborg. Thomas Harder: De uønskede. Gyldendal 2020, s. 71.
83. Lars Scheving: Søllerød under besættelsen. Søllerødbogen 1986, s. 39-40. Sanatoriet blev først delvist beslaglagt efter jødeaktionen, de 15. oktober 1943. Anders Andersen: Skodsborg under besættelse, beslaglæggelse og befrielse. Skodsborg Samfundet, 1945, s. 37ff.
84. Beskrivelsen af Eli Gylling er baseret på et utrykt maskinskrevet manuskript i Frihedsmuseet: Mit illegale Liv 15. juli 1942-5. maj 1945. Manuskriptet er dateret maj 1976.
85. Beskrivelsen af Emmy Valentin er baseret på Frihedsmuseets "Modstandsdatabase" samt Niels-Birger Danielsen: Modstand. Samarbejds fald 1942-1943. Politikens forlag, 2018, s. 142ff.
86. Den venlige, men snaksagelige Malling endte i Sverige. Hos Erik Lund var flere nedstyrede allierede flyvere indlogeret i sommeren 1943, mens de afventede flugtmuligheder til Sverige. Niels Peter Stilling (red.): Søllerød i sort og Hvidt 1940-1945. Søllerød Museum, 1995, s. 40.
87. Valdemar Rørdams uheldige rolle under besættelsen er biograferet af Hans Hertel: Kaj Munk og Valdemar Rørdam. I Hans Kirchhoff (red.): Sådan valgte de: Syv dobbeltportrætter fra besættelsens tid. Gyldendal 2008, s. 182ff. Se også Ditlev Tamm: Retsopgøret efter besættelsen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1984, s.597-99.
88. Hans Kirchhoff (red.), 2008, s. 184. Indsatsen i tysk tjeneste indbragte hende en fængselsstraf på 1½ år under retsopgøret 1946. I Eli Gyllings beretning, 1976, s. 6, lyder det: "*Fru Gelin, datter af digteren Valdemar Rørdam – Hun var tyskbegeistret og talte ved Vestre. Pyha!*".
89. Bovrup-kartoteket, trykt udg. på Historisk Arkiv for Rudersdal Kommune. Jfr. <https://slaegtsbibliotek.dk/databaser/bovrup-kartoteket.html>

90. SOE = det engelsklede Special Operations Executive, hvor Fl. B. Muus spillede en ledende rolle.
91. Eli Gylling manuskript i Frihedsmuseet, s. 4. Jfr. Flemming. B. Muus: Mange er kaldede. Kbh. 1966, s. 50f. og Lars Scheving: Søllerød under besættelsen. Søllerødbogen 1986, s. 52-53.
92. Niels-Birger Danielsen: Modstand. Samarbejdets fald 1942-1943. Politikens forlag, 2018, s. 144..
93. Birgit Valentin måtte også flygte til Sverige. Her blev hun sekretær for modstandsmanden og kontaktpersonen till SOE, Ebbe Munck (1905-1974), som hun i 1949 blev gift med.
94. Eli Gylling manuskript i Frihedsmuseet, s. 17.
95. Eli Gylling manuskript i Frihedsmuseet, s. 11-12.
96. Claus Bundgård Christensen: Følg Wilfred! Radikalisering, revolution og nazistisk subkultur – en biografi om Wilfred Petersen. Gyldendal 2022, s. 285-286.
97. Jul. Margolinsky: Jødiske dødsfald i Danmark 1693-1976. Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1978, s. 414.
98. Aage Niels Bohr skulle egentligt have sejlet fra Humlebæk, men han kunne ikke finde den gruppe, han skulle mødes med. Han fik i stedet mulighed for at sejle fra Vedbæk. Jfr. Jens Ulff-Møller: Betydningsfulde videnskabsmænd. Niels og Harald Bohr, forfølgelsen af jødiske videnskabsmænd og udviklingen af atombomben i USA. Tidsskrift for jødisk Kultur og forskning. Årg. 28, 2019, s. 141-52.
99. Morten Thing: De russiske jøder i København 1882-1943. Gyldendal, 2008, s. 16-17. Under overskriften ”Russiske jøder strømmer til København! 1905-1917” er spørgsmålet også behandlet i Henrik Lund: Flygtninge og indvandrere 1850-1980. Kbh. Forlaget Fogtdal, 2008, s. 102-23. Familien Bohr og familien Melchior på Henriksholm plejede i øvrigt et privat venskab, der rakte tilbage til århundredets begyndelse. Jrf. Harald Melchior: Henriksholm 1892-1943. Søllerødbogen 1968, s. 360.
100. Hans Robertson havde ernæret sig som efterspurgt fotojournalist i Weimarrepublikken, særligt som ”danse- og teaterfotograf”. Han havde bl.a. portrætteret kendte tyske personligheder som Harald Kreutzberg, Käthe Kollwitz, Heinrich Mann og kansler Gustav Stresemann. Han flygtede til Danmark efter nazisternes magtovertagelse i 1933.
101. Af de her registrerede flygtninge fra Skodsborg og Vedbæk var købmand Hartvigs formue på 10.000 danske kr. den største medbragte sum. I nutidiskr. (2023) svarer det til ca. 250.000 kr.
102. Holmevej nr. 17 havde tidligere tilhørt dr. Philipsen i hvis have, man i 1924 afdækkede de første ”Vedbækfund”. Philipsen havde også god kontakt til familien Melchior på Henriksholm på hvis jorder stenalderbopladsene fra jægerstenalderen var koncentreret: Bente Jønsson: Alfred Avnholt og de første Vedbækfund. Søllerødbogen 1991, s. 40-41.
103. Firmaet eksisterer fortsat, og familien var i 2019 nr. 37 på listen over de 100 rigeste i Danmark. Berlingske Tidende 4. oktober 2019. Holger og Ruth Hesses Mindefond støtter i dag naturvidenskabelig forskning. www.ambu.dk.

104. De medbragte 10.000 danske kr. svarer i nutidsmønt (2023) til ca. 250.000 kr.
105. Holger og Ruth Hesse fik siden tre døtre: Tove, Dorrit og Inga. Efter sin mands død i 1967 ledede Ruth Hesse familievirksomheden til sin død i 1979.
106. 19.000 kr. svarer til ca. ½ mio. danske 2023-kroner. I alt medbragte de registre-rede flygtninge fra Vedbæk den 2. oktober ca. 60.000 danske kroner i kontanter, altså ca. 1½ mio kr. i 2023-mønt!
107. Færgefarten og Samfærdslen med Sverige ophørte den 9. april 1940, og da en begrænset færdsel senere blev genoptaget, blev al rejse over Øresund underkastet visumtvang. Jfr. Erik Kjersgaard: Besættelsen 1940-45, bd. 2, Freden forberedes. Politikens Forlag, 1980, s. 20-21.
108. Tallene er opgjort af Christopher Buster Reinhardt på basis af Safe Haven databasen. Til de medbragt danske penge skal lægges de udenlandske valutaer, først og fremmest svenske kr. som flygtningene fra Vedbæk og Skodsborg medbragte.
109. Claus Bundgård Christensen: Følg Wilfred! Radikalisering, revolution og nazistisk subkultur – en biografi om Wilfred Petersen. Gyldendal 2022, s. 285.
110. Knud Andersen, 1962, s. 15-16.
111. Vilhjålmur Örn Vilhjålmsson: Medaljens bagside. Jødiske flygtningeskæbner i Danmark 1933-1945. Forlaget Vandkunsten, 2005, s.11.
112. Historien om Familien Rottberger er baseret på V.Ö. Vilhjålmsson, 2005, s. 338-343.
113. Samme s. 342.
114. Niels Peter Stilling: Fra Mølleåen til Vedbæk, i Bo Bramsen (red.): Strandvejen før og nu. Politikens Forlag, 1995, bd. 1, s. 360.
115. Samme s. 347 ff. Jfr. Torben Senn: A/S Dansk Hattfabrik – Skodsborg. Søllerødbogen 2005, s. 64-102.
116. Niels Peter Stilling (red.): Søllerød i sort og hvidt 1940-1945. Søllerød Museum, 1995, s. 158-59.
117. Arne Bodnia blev far til den kendte skuespiller Kim Bodnia (f. 1965).
118. Man bemærker, at enkefru Olga Trier, der flygtede den 7. 10. var gift med en kontorchef i Finansministeriet, og at ægteparret boede på Strandgade nr. 27.
119. Kaj Sørensen: Familien Melchiors Henriksholm - Den evige byggeplads. Søllerødbogen 2022. s. 72.
120. Bent Blüdnikow og Klaus Rothstein (red.): Dage i oktober 43 – Vidnesbyrd. Forlaget Centrum/Det mosaiske Troessamfund, 1993, s. 181.
121. Det var hos familien M.G. Melchior, at H.C. Andersen tilbragte sine sidste år. Han blev til det sidste plejet af fru Dorothea Melchior (Carl Melchiors mor). Digtteren døde i Melchiorfamiliens københavnske villa ”Rolighed” ved Svane-møllen den 4. august 1875. Jens Andersen: Andersen - en biografi. Gyldendal 2003, bd. 2, s. 391ff. Jfr. også bd. 1, s. 277f.
122. Bent Blüdnikow og Klaus Rothstein (red.): Dage i oktober 43 – Vidnesbyrd. Forlaget Centrum/Det mosaiske Troessamfund, 1993, s. 182-87.

123. Interview med Merete Aagaard Henriksen ved Niels Friis-Hansen, februar 2023. Se også Merete Aagaard Henriksen: Fra fiskerleje til stationsby. Søllerødbogen 2023, s. 49ff. Gunnar Berg hjalp bl.a. musikerfamilien Koppel til Sverige. Jfr. Klaus Lyngbye: Komponister – Musiske mennesker med tilknytning til Ruedersdalegnen. Søllerødbogen 2017, s. 75.
124. Robert G. Jensen (1900-1944), med dæknævnet ”Tom” var en af de centrale skikkelser i dansk-svensk flygtningetjeneste, og var aktiv i samme gruppe som fru og frøken Valentin. Han mistede livet i juli 1944, da Gestapo stormede flygtningetjenestens hemmelige opholdssted i en lejlighed på Forchhammersvej nr. 7 på Frederiksberg. To af de fire modstandsfolk der opholdt sig på adressen blev skudt, mens to andre, heriblandt den kendte faldskærmsagent Ole Geisler, nåede at undslippe. Jfr. Ib Damgaard Petersen (red): Faldne i Danmarks Frihedskamp 1940-1945. Gyldendal, 1970, s. 212-213.
125. Jfr. Niels Peter Stilling (red.): Søllerød i Sort og hvidt 1940-1945. Søllerød Museum, 1995, s. 132-37
126. Kaj Sørensen, Søllerødbogen 2022, s. 75. Se også Kaj Sørensen: Da Flyvevåbenet indtog Vedbæk. Søllerødbogen 2019, s. 63ff.